MASTER NEGATIVE NO. 92-80846-3

MICROFILMED 1993

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES/NEW YORK

as part of the
"Foundations of Western Civilization Preservation Project"

Funded by the
NATIONAL ENDOWMENT FOR THE HUMANITIES

Reproductions may not be made without permission from
Columbia University Library

COPYRIGHT STATEMENT

The copyright law of the United States - Title 17, United States Code - concerns the making of photocopies or other reproductions of copyrighted material.

Under certain conditions specified in the law, libraries and archives are authorized to furnish a photocopy or other reproduction. One of these specified conditions is that the photocopy or other reproduction is not to be "used for any purpose other than private study, scholarship, or research." If a user makes a request for, or later uses, a photocopy or reproduction for purposes in excess of "fair use," that user may be liable for copyright infringement.

This institution reserves the right to refuse to accept a copy order if, in its judgement, fulfillment of the order would involve violation of the copyright law.

AUTHOR:

WIEBERG, JOHANN

TITLE:

DE FATO GRAECORUM QUID MAXIME...

PLACE:

JENAE

DATE:

1869

Master Negative #

92-80846-3

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DEPARTMENT

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

Original Material as Filmed - Existing Bibliographic Record

885
28 v.1

Dissertation

Wieberg, Johann

De fato Graecorum quid maxime probabile sit, quaeritur

Jena 1869

Restrictions on Use:

TECHNICAL MICROFORM DATA

FILM SIZE: 35mm REDUCTION RATIO: 11X

IMAGE PLACEMENT: IA (IIA) IB IIB

DATE FILMED: 10/1/93 INITIALS BAP

FILMED BY: RESEARCH PUBLICATIONS, INC WOODBRIDGE, CT

AIIM

Association for Information and Image Management

1100 Wayne Avenue, Suite 1100
Silver Spring, Maryland 20910

301/587-8202

Centimeter

Inches

MANUFACTURED TO AIIM STANDARDS
BY APPLIED IMAGE, INC.

no. 3
883
Z83

DE FATO GRAECORUM QUID MAXIME PROBABILE SIT, QUAERITUR.

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM SCRIPSIT

ET

PRO SUMMIS IN PHILOSOPHIA HONORIBUS OBTINENDIS

AMPLISSIMO PHILOSOPHORUM ORDINI

IN UNIVERSITATE LITERARUM JENENSI PROPOSUIT

JOHANNES WIEBERG.

JENAE 1869.
TYPIS FRIDERICI FROMMANN.

Fatum Graecorum utrum in caeca quadam vi situm fuerit necessitatis, an ad justam legem divinae cujusdam providentiae referendum sit ex aequitate suum cuique tribuentis: hac de re a viris doctis in utramque partem ita disputatum est, ut suam quisque rationem probatis veterum scriptorum locis tueri viderentur. Habet sane de fato quaestio, ad quam animum jamdudum intendi, difficiles explicatus, quippe quae de re instituatur tam obscura variisque poetarum commentis atque fabularum involucris tecta; cui rei, jam ab aliquot viris doctis, ut a Bluemnero, Hagemanno, singularibus quaestionibus excussae, si nobis contigerit, ut aliquam afferamus lucem, dum, veterum philosophorum [1]) placitis omnino praetermissis, in tragoediam Graecorum, in qua gravissimas partes sustinere fatum satis constat, inquirere studebimus, haud ingratum operae pretium fecisse nobis videbimur.

Sed ut viam, qua nobis in hac re explicanda progrediendum est, aperiamus atque explanemus, non solum idoneum, verum etiam necessarium esse videtur, ut, collatis veterum et recentiorum scriptorum testimoniis, quale Graeci sibi cogitatione finxerint fatum, inde ab antiquissimis temporibus persequamur atque virorum doctorum vestigia prementes ea, quae nobis potissimum videantur, subjungamus.

---

1) Cf. Cic. de divinat. I, c. 55: „Fatum autem id appello, quod Graeci εἱμαρμένην, id est, ordinem seriemque causarum, cum causa causae nexa rem ex se gignat. Ea est ex omni aeternitate fluens veritas sempiterna.“

Religionum fabularumque Graecorum et antiquissimi et gravissimi auctores sunt Homerus et Hesiodus. Quorum carmina, quum uberrimam materiam copiamque poetis tragicis praebuerint, ita ut hi ab illis quasi pendere videantur [1]), jam inde colligere licet, quanti sint momenti ad rem quam nobis potissimum proposuimus illustrandam. Etsi hoc tempore haud facile quisquam locum illum Herodoteum (II. c. 53) ita interpretabitur, ut sollers utriusque poetae ingenium invenisse atque excogitasse contendat nomina, origines, munera atque officia deorum totamque historiam fabularum, tamen non est negandum, Homerum et Hesiodum primos et heroes et nova genera deorum, qui, immanium ferociumque Titanum tyrannide fracta, praesides facti essent Olympi, celebrasse vel moderatam eorum dominationem quasi firmasse in animis Graecorum [2]).

Nimirum quo tempore Graeci (Ἕλληνες) indomitas turbulentasque rerum naturae vires non sine gravi certamine subactas esse fingebant justae veri rectique legi, Jovi, in ipsorum hominum animis nova quaedam effulserat lux, qua tenebrae istae, quibus incerta Pelasgorum numina circumfusa erant, discutiebantur: quamvis etiamtum Achilles preces faceret Jovi Dodonaeo, Pelasgico [3]), summa tamen coeperat esse auctoritas Oraculi Delphici, cujus praeses custosque factus erat Apollo Pythius. Jam vero ipsa hominum vita laetius effloruit gratiâ ac favore deorum Olympicorum.

Sed quoniam dii Homerici, humana specie induti, quae eorum erat cum hominibus similitudo, haud raro cupide agebant atque libidinibus erant obnoxii, numen quoddam statuendum erat, quo ipsorum licentia arbitriumque coerceretur [4]). Quo factum est, ut homines, quales depinxit Homerus, sempiternam stabilemque causarum seriem, qua naturae leges continentur, sive fati necessitatem, tamquam numen quoddam supremum suspicarentur, Αἴσης vel Μοίρας nomine insigne [5]). Quo sub nomine incertam quandam dubiamque

1) Aeschylum suas ipsum tragoedias quasi frustula quaedam largae lautaeque coenae Homericae appellasse, testis est Athenaeus VIII. p. 348. E. Cf. Welcker, die Aeschyl. Trilog. Prometheus p. 484.

2) Cf. Preller, Griech. Mythol. Einleitung p. 14, ubi vir doctissimus ingeniose annotavit: „Jene beiden Dichter können nur für die älteste Quelle der Mythologie gelten, gleichsam für die Depositäre der epischen Tradition ältester Zeit, keineswegs für die Urheber derselben.“ — Cf. Stuhr, die Religionssysteme der Hellenen, p. 175 sqq.

3) Cf. Homeri Il. 16, 233.

4) Cf. Wachsmuth, Hellen. Alterth. II, p. 443.

5) Cf. Iliad. 16, 441; 434; 5, 613; 629; 12, 116; 13, 602; 16, 334; 22, 5. Odyss. 2. 100; 3, 238, al. l.

latere rationem, censuit Ulricius (Geschichte der Hellen. Dichtkunst I, p. 187): sed mox numen illud fatale et ipsum certo quodam personae habitu indutum esse, vel inde nobis quidem sequi videtur, quod pro ea, quae Graecorum propria erat, sentiendi percipiendique ratione, omnia expressa quadam forma instructa sensibus subjiciebantur et quasi ante oculos ponebantur. Ceterum αἴσης vel μοίρας vocabula haud raro etiam apud Homerum usurpata esse nominis appellativi, quod dicitur, sensu, quo significent vel partem quandam (cf. Il. 10, 253; 15, 197. Od. 4, 97; 11, 534; 3, 40), vel justum quod deceat (cf. Il. 19, 166. Od. 14, 509), vel vitae sortem, quae cuipiam obtigit (cf. Od. 19, 192), vel fortunam (cf. Od. 4, 475. Il. 7, 52), vel mortem (cf. Il. 3, 101; 6, 488), vel fatalem moriendi necessitatem (cf. Il. 4, 517; 7, 52; 9, 245; 15, 613; 17, 421; 19, 421; 23, 80), hoc quidem in aperto est.

Adducebant autem supremam hanc naturae legem ad effectum dii, imprimis Juppiter, quem et ipsum sub dominationem Μοίρας subjectum fingi, jam ab aliis viris doctis satis demonstratum est [1]). Quum igitur et ipse Juppiter a Μοίρᾳ pendeat, e fati lege, non suo usus arbitrio, suam cuique attribuit sortem, apud Hom. Il. 8, 69; 22, 210, quibus locis adjicere placet Virg. Aen. 12, versus 725 et 726:

> „Juppiter ipse duas aequato examine lances
> Sustinet et fata imponit diversa duorum.“

In alteram lancem sorte mortis Trojanorum atque Hectoris, in alteram Achaeorum Achillisque imposita, trutina examinat, utri debeat favere parti: tum, Achaeorum lance depressa, fati consilium percipit probatque. — Quae de Ulixe in patriam restituendo dat Mercurio mandata, fato constituta dicit, cf. Od. 5, 41. — Deos ipsos flectere fata non posse, quum ab amico viro mortem depellere nequeant, liquet ex Od. 3, 236. Il. 18, 95, 117; 19, 416; 20, 147. Juno, quae Achilli eximie favebat, Minervam Neptunumque rogans, ut tum saltem subvenirent juveni, cum animi quodam dolore significat, acerbam rigidamque fati necessitatem se recepturam, postea si illi acciderit, quod Αἶσα vitae filo ejus intexuerit, cf. Il. 20, 127.

1) Cf. Allihn, dissert. de idea Justi, qualis fuerit apud Homerum et Hesiodum, p. 32: „Ubi Juppiter haesitat, num animi cuidam studio indulgeat, necne, ac non satis sufficit, supremam rerum gerendarum legem investigare dicitur, ut, quod in fatis sit, cognoscat.“ Facere non possum, quin hoc loco mentionem injiciam libri cum beatissima ingenii ubertate scripti ab Eug. Schmidt, die Zwölfgötter der Griechen; zweite Ausg., Leipzig 1864, S. 102—108.

Gravis enim atque efficax erat Parcae munus in singulorum hominum quum vitae initio, tum exitu, unde *Μοῖρα κραταιή* vocatur[1]).

Apparet igitur, deos Homericos ipsumque Jovem tales fingi, qui obnoxii sint fati legi ab eaque pendeant. Sed haec cogitandi et sentiendi ratio, qua lex quaedam omnium rerum suprema statuitur, haud raro apud Homerum vincitur, ut ita dicam, ac superatur cogitationibus aliis iisque humilioribus. Nimirum, quum fati necessitas a Jovis ceterorumque deorum voluntate et potestate sejungatur, efficitur, ut nonnunquam altera alteri repugnet. Adde, quod aliis locis omnium rerum arbitrium atque momentum soli Jovi assignatur, quod maxime cognoscere licet ex Od. 6, 188 sqq.:

Ζεὺς δ' αὐτὸς νέμει ὄλβον Ὀλύμπιος ἀνθρώποισιν,
Ἐσθλοῖς ἠδὲ κακοῖσιν, ὅπως ἐθέλῃσιν, ἑκάστῳ!

Unde sequitur, ut *Μοῖρα* ab eo ceterisque diis pendere videatur; neque dubitaverim eodem referre, quae apud Homerum obvia sunt, *Διὸς αἶσα* (Il. 9, 608), *Μοῖρα θεῶν* (Il. 17, 321; 16, 442. Od. 3, 269; 9, 52). At ipsi necessitatis notioni repugnat, quod nonnihil aliquando praeter fatum (*ὑπὲρ μοῖραν*) evenisse vel certe eventurum fuisse fingitur, nisi quis deorum in tempore fato opitulatus esset, quod quibusdam locis haud obscure significatur; cf. Il. 20, 30; 336; 17, 321.

Jam vero, ut quae de fato Homerico dicenda videantur, paucis complectamur, haec fere sunt. Dii, quales obvii sunt apud Homerum, quo propius accedunt ad humani generis similitudinem ejusque imbecillitatem, eo minus idonei videntur ad sempiternam immutabilemque rerum ordinem sustinendum, cujus suspicio ac divinatio quaedam penitus in hominum mentibus infixa est[2]).

Inde fato tribuitur supremae illius naturae legis vis et potestas, quam prae ceteris diis Juppiter exercet, ita, ut dum eventura mortalibus novit fere omnia (cf. Od. 20, 76), plerumque ejus consilia cum fato conspirent. Est igitur Juppiter omnium ominum atque ostentorum auctor (*πανομφαῖος*, Il. 8, 250). Quae autem a ceteris diis oriantur prodigia, potius adesse eos, quam res futuras monstrare, idcirco admodum probabile est, quod ne ipsi quidem omnia scire

1) Cf. Hom. Il. 16, 780; 20, 128; Od. 7, 197; Il. 24, 209.

2) Cf. Preller l. l. I, p. 327: „Polytheistische und mythologische Religionen bedürfen der Idee des Schicksals noch weit mehr als die anderen, weil dieselbe sowohl einen Ersatz für das Postulat einer letzten und höchsten Einheit bietet, als für die phantasievolle Auffassung aller göttlichen und menschlichen Dinge einen dunkelen Hintergrund," — etc.

videntur. Neque enim possum non comprobare, quae a Nitzschio, viro doctissimo, commodissime ad Od. IV, 379 annotata sunt.

Si quando liberum deorum arbitrium latius patere videtur, ita ut iis necessitatem fatalem vel maturare, vel retardare, vel, ubi nescio quid obscuri ac dubii in fatis est, ex voluntate discernere liceat[1]), hanc quasi imaginem quandam esse judicamus earum rerum miraculi, quae in mundo atque hominum vita aliquando extra ordinem fieri videantur. Quum vero legamus, deos etiam vitae fila texere humanae fortunaeque vicissitudines regere, ut Il. 24, 523 (*ἐπεκλώσαντο θεοί*), ejus rei caussa nobis inde petenda videtur, quod deorum fatique notio apud Homerum non satis distincta atque explicata est. Hoc certe pro explorato habebimus, hominum pariter vitam atque deorum consilia plerumque fatorum legi obtemperare[2]). Sic Hecuba in lacrimas dolorem effundit e calamitosa fortuna Hectoris perceptum, quem, procul a parentibus ab atroci viro interfectum, a canibus dilaceratum iri, statim ab initio in fatis fuerit. Cf. Il. 24, 210. — Quam imbecillae ac desperatae sint res mortalium, fatis urgentibus, verba ista Hectoris declarant, quum in proelium iturus nullum conjugi lugenti solatium nisi in acerba et severa fati necessitate relinquit, cf. Il. 6, 487, 488. — Sed tristi isti rigidae cujusdam necessitatis cogitationi opponenda sunt ea, quae apud Homerum Il. 24, v. 49 leguntur: afflictos doloribus malisque hominum animos fati beneficio recreari atque erigi. Quem locum si recte interpretati sumus, jam apud Homerum fato inhaeret notio divinae cujusdam providentiae, quae hominibus praebeat solatium in rebus asperis. Neque enim nobis persuaderi potest, locum, de quo potissimum agimus, ita explicandum esse, ut animi illam moderationem e rerum omnium desperatione ac severa fati necessitate provenire dicamus, quoniam apertum et perspicuum est, ei, qui ob fratris aut filii carissimi mortem summo luctu affectus sit, non abstergeri fletum nisi spe quadam laetiore in divino consilio collocata: nam quae divinitus accidisse videntur, homines mollius ferre solent.

Quum apud Homerum ubique fere uuius *Μοίρας* mentio fiat, duobus locis, quod sciam, exceptis; Il. 24, 49:

1) Cf. Hom. Il. 12, 402; 16, 443. Od. 3, 269; 8, 167.

2) Cf. Hegel, Vorlesungen über die Aesthetik, 2. Thl. S. 101, 102: „Durch diese den Göttern selber immanente Endlichkeit gerathen sie in den Widerspruch ihrer Hoheit, Würde. . . . . . Sehen wir uns aber nach der Gestalt und Art der höheren Einheit um, so ist sie das in sich Abstracte und Gestaltlose, die Nothwendigkeit, das Schicksal, das Götter und Menschen bezwingt." Cf. Nägelsbach, Homerische Theologie, S. 121, 195.

Τλητὸν γὰρ Μοῖραι θυμὸν θέσαν ἀνθρώποισιν,

Od. 7, 197:

"Ασσα οἱ Αἶσα κατακλῶθές τε βαρεῖαι
Γεινομένῳ νήσαντο λίνῳ — —

apud Hesiodum plures perhibentur, sed ita, ut a priscis istis Noctis filiabus: *Κλωθώ*, *Λάχεσις*, *Ἄτροπος* (cf. Aesch. Prometh. 509), recentiores distinguantur, Jove et Themide natae: *Δίκη*, *Εὐνομία*, *Εἰρήνη* [1]). In quibus fati personis, ut ita dicam, justitiae divinae notionem magis esse in aperto, neminem fugere potest. Ceterum in hominum partu ac mortis discrimine praecipuum Parcarum munus positum fuisse, vel inde conjecerim, quod posterioribus temporibus nexu quodam attingebant Venerem Uraniam et Ilithyiam, quae ab Oleno tamquam antiquissimum fati numen celebrata erat, teste Pausania I, 19, 12, et quod *Κῆρας* habebant ministras mortis violentae [2]).

Innumerabiles (*μυρίαι*) autem vocantur *Κῆρες*, quoniam sua cuique mortalium *Κήρ* fato erat tributa [3]), Achille solo excepto, cui duae illae *Κῆρες* obtigerunt [4]). Quarum muneri praecipuum in bellis proeliisque datum fuisse theatrum, facile est intellectu, cf. Il. 18, 535. — *Μοῖραι* et *Κῆρες* apud poetas epicos, etiamsi eas facile concedamus necessitudine quadam inter se conjunctas esse [5]), tamen nullo loco Furiarum officia suscipere nobis videntur, quemadmodum in tragoediis, ut apud Sophoclem Oed. tyran. 472, ubi *Κῆρες ἀναπλάκητοι* intelliguntur furiae Oedipodis, interfectorem vexantes. Etenim, quum *Μοίρας* apud Homerum supremam naturae legem custodire ac vitae necisque singulorum hominum habere potestatem satis probatum sit, apud Hesiodum deinde regeneratae illae Jovis et Themidis filiae notionem apertius prodant justitiae divinae, jam quasi secundas fati partes apud Homerum agunt Erinnyes.

Erant enim deae vindices omnium rerum, quae impie nefarieque contra naturae legem committuntur. Immo vero etiam, ubi nullum sceleris esse potest vestigium, sed tantum praeter naturam aliquid accidit, intercedunt Erinnyes: qua ex re vel maxime perspicuum esse videtur, custodes eas fuisse legitimi stabilisque rerum naturae ordinis. Sic linguae usum praecidunt fatidicis illis Achillis

1) Cf. Hesiod. deor. gener. 211—30; 905.
2) Hom. Il. 2, 302; 11, 332, 443; 12, 113, 126.
3) cf. Hom. Il. 23, 79; 12, 326.
4) cf. Hom. Il. 9, 411.
5) cf. Hesiod. scut. Herc. 258.

equis [1]), quod mihi quidem facere videntur eo potius consilio, ut naturae legem tueantur, qua bestiis oratio negata est, quam, quod aliis placuit, invidia motae, ne Achilles, quid in fatis sit, cognoscat. Haec res mihi affert memoriam Heracliti philosophi, qui, si quando Sol extra cursus sui fines egressurus esset, fore, ut a divinae justitiae ministris (*Ἐριννύες*) retineretur, facete dixit [2]). Neque fas putabant, eos qui specie mortui ab inferis in vitam redire viderentur (cf. Hesych. s. v. *δευτερόποτμοι*), Erinnyum templa intrare: videlicet fingebant, custodes illas legitimi naturae ordinis a talibus hominibus abhorrere. Quod si recte observavimus, haud scio an minus commode placuerit viro doctissimo Stuhrio (die Religionssysteme der Hellenen p. 293) tristium sane dearum (Erinnyum) originem in conscientiae angore ac peccatorum stimulis quaerere, quorum poenas mortuorum manes a vivis repetant, ita ut Furiae (*Ἐριννύες*) principio nihil aliud fuerint nisi stimuli mentis male sibi consciae [3]).

Sed hoc certe constat, jam apud Homerum Erinnyes domicilio atque munerum similitudine cum diis inferis cohaerere, ad quas ea quoque re proxime accedunt, quod aeque atque Pluto et Proserpina tristitiam et severitatem, quam Noctis filiae natura insitam habent, tanta leniunt clementia atque benignitate, ut e Furiis in Deas propitias (*Εὐμενίδες*) se convertant, quae, ubi pie colantur, velut ad Athenas in loco illo Coloneo (*Σεμναί*), vel ad Thebas (*Πότνιαι*) uberrimum agrorum proventum largiantur omnibusque bonis vitam hominum cumulent atque fortunent. Quodsi Homer. Il. 9, versus 454—457 respicimus, quo loco Pluto et Proserpina diras, quas Phoenici filio pater, Furiis invocatis, imprecatus erat, numinis illius mandata exsequi dicuntur (*θεοὶ δ' ἐτέλειον ἐπαράς*), admodum probabile videtur, eadem fere ratione, qua Juppiter superus (*Ζεὺς ὕπατος*) Parcis (*Μοίρᾳ*) fuerit obnoxius, Jovem inferum (*Ζεὺς καταχθόνιος*) horrendo Furiarum numini paruisse. Cui conjecturae certe non repugnat, quod posterioris aevi poetae Furias Plutonis (*Διὸς χθονίοιο*) et Proserpinae filias faciebant.

1) Cf. Hom. Il. 19, 418. Preller, Griech. Myth. p. 520.
2) Plutarch de exil. 11.
3) Quamquam assentior sententiae Heffteri, die Religion der Griechen und Römer, p. 243: „In allen diesen Verhältnissen sind die Erinnyen Rächerinnen des Unnatürlichen, eines Frevels, der die natürliche Weltordnung zu zerstören droht," tamen non possum comprobare, *principio* eas vindices fuisse homicidii: „Die ursprüngliche Idee der Erinnyen als blosser Bestraferinnen des Menschenmordes hat sich bereits bei Homer erweitert."

Quum igitur Erinnyes principio nobis videantur ita fati tueri personam, ut quaecunque praeter naturam fiant, coerceant et castigent, jam apud Homerum gravibus poenis eos persequuntur, si qui aeternam perpetuamque legem, qua jus fasque continetur, violarunt. Quo fit, ut a liberis poenas repetant immodestiae atque impietatis [1]); si qui parentum, propinquorum, supplicum exuerunt reverentiam, in eos vindicant [2]); perjurii poenas a mortuis etiam exigunt [3]); qui parricidio vel adeo parentum sanguine se inquinarunt, eos vero „agitant neque consistere usquam patiuntur“ Furiae domesticae: „magnam enim vim, magnam necessitatem, magnam possidet religionem paternus maternusque sanguis [4]).“

Imprimis vero Furiarum illa vis, si quid praeter naturam fiat, coercendi atque vindicandi, iis illustratur exemplis, quibus probatur, a liberis, etiamsi ipsorum parentum improbitate ad facinora impia pellantur, tamen sumtas esse delicti poenas [5]). Sic Orestes et Alcmaeon sceleris, „sine quo ne pii quidem esse potuerunt“ (Cicero), gravissimas pendebant poenas. Sic Oedipus, quamquam inscius imprudensque deliquerat, a patris ac matris Furiis agitatus est [6]). Marti denique, qui quum contra Junonem matrem Trojanis faveret, naturae violaret legem, Minerva matris Furias imprecabatur [7]). Reliquum est, ut duorum apud Homerum locorum mentionem faciamus, quibus *Ἐρινννός* significatio obscurior esse videtur. Adumbratur Od. 15, versibus 225—240, fortunae varietas, qua jactatus fuerit Melampus vates: qui, ut Biae fratri potestatem faceret Nelei filiae in matrimonium ducendae, quam pater ita nuptum dabat, ut sibi boves e Phylace restituerentur, illas furto abigere statuit; sed comprehensus in vincula conjectus est, ubi ei gravissimi dolores subeundi erant „propter Nelei filiam et insaniam sive dementiam, quam animo ejus immiserat dea facem admovens Erinnys.“ Cf. Od. 15. 233, 234:

Εἵνεκα — — — — ἄτης τε βαρείης,
Τὴν οἱ ἐπὶ φρεσὶ θῆκε θεὰ δασπλῆτις Ἐριννύς.

Quo in officio fraterne pieque suscepto; quamquam non sine aliqua fraude, quem locum habere potest dea ista facinorum scelerumque vindex? Nimirum fraus ista neque a Graecorum animis aliena erat

1) cf. Hom. Il. 9, 454. Od. 2, 135; 11, 280.
2) Il. 15, 204. Od. 17, 475.
3) Il. 19, 256; 260.
4) Ciceron. or. pro Rosc. Amer. 24. 66. Hom. Il. 9, 571.
5) cf. Hom. Il. 9, 448.
6) cf. Od. 11, 280.
7) cf. Il. 21, 412.

neque Furias excitare poterat. Sed non est dubium, quin omnium earum rerum, quae praeter naturam fiant, vindices fuerint *Ἐριννύες* [1]): quas, ni fallor, in semet ipse Melampus ea re inflammasse putandus est, quod vates futura providebat, nihilo minus tamen ob insolentiam demens in periculum vinculaque ruit, qua re mihi quidem videtur naturae legem violasse; nisi statuendum est, apud Homerum etiam aliquando *Ἐριννύας* eam fati tueri personam, qua numen significent hominibus inimicum atque infestum, quod vel innocentium animos occaecans temere ac maligne in damnum fraudemque adducat: id quod videlicet, suam culpam excusaturus, fingit Agamemnon Hom. Il. 19, 87 et 88:

Ἐγὼ δ' οὐκ αἴτιός εἰμι,
Ἀλλὰ Ζεὺς καὶ Μοῖρα καὶ ἠεροφοῖτις Ἐριννύς,
Οἵ τέ μοι εἰν ἀγορῇ φρεσὶν ἔμβαλον ἄγριον ἄτην.

Etenim is, quum, sententia mutata, cum Achille in gratiam redire cuperet, injuriam suam in concione excusaturus non ad se refert auctorem, sed crimini vertit Jovi et Parcae et Furiae, quae e locis tenebricosis occultisque hominibus insidietur. Quis non dederit, Agamemnonem ob facinus in se admissum dignum fuisse poena atque insolentiam ejus (*ὕβριν*) *Ἐριννύος* iras excitasse? Sed hoc verba ista declarant, non prorsus alienam ab indole seculi Homerici suspicionem quandam fuisse fati subdoli atque insidiosi, quod cum invidia quadam hominum animos decipiat et damnum iis inferat. Quod ut sumamus, magis etiam suadent ea, quae ab Agamemnone statim subjiciuntur:

v. 90: Ἀλλὰ τί κεν ῥέξαιμι; θεὸς διὰ πάντα τελευτᾷ,
Πρέσβα Διὸς θυγάτηρ Ἄτη, ἣ πάντας ἀᾶται.

Numini isti, quod *Ἄτης* nomen traxit a laedendo (*ἀᾶν*), frustra reluctari homines (quorum supra capita incedit pedibus terram non tangentibus), facile concedimus Agamemnoni dolenti, quum ipsius Jovis quondam praestrinxerit animi aciem; qui, ab Ate ad intempestivum illud juramentum pellectus, quo inscius Herculem subjiceret Eurysthei dominationi, postea eam a se removit [2]).

Deos Homericos *ἀνθρωποειδεῖς* invidiâ non solum inter se vexatos esse, sed etiam homines insectatos, haud paucis evincitur locis [3]). Jam vero, quo magis inter se fluctuant deorum et fati munia, tenuibus lineamentis distincta, partem invidiae hujus fato et ipsi haud

1) Non nescio, rectius Ἐρινύος vocabulum ab ἐρευνᾶν derivandum atque uno ν scribendum esse.
2) cf. Hom. Il. 19, 129.
3) cf. Il. 7, 446; 17, 71; 450. Od. 8, 565; 23, 210.

temere nobis videmur vindicare. Placet hoc loco summatim afferre, quae haud incommode disseruit de Ate et invidia Deorum Eichdorff (Über einige religiös-sittliche Vorstellungen des klass. Alterthums p. 15—26; 4—15). Demonstravit enim vir doctissimus, per tres, ut ita dicam, perfectionis gradus simul cum indole ac moribus Graecorum Ates et divinae invidiae notionem explicatam esse, ita ut principio invidia illa fuerit deorum suae gloriae ac majestati nimis anxie timentium ideoque hominum felicitati obtrectantium atque aliquando temere occaecantium animos mortalium; deinde invidiam, qualis apud Herodotum obvia sit, certorum finium et terminorum, qui singulis hominibus divinitus constituti sint, fatalem esse custodem, quae fortunae vicissitudines aequa lance pensitet; apud tragicos denique eandem esse verecundam justamque superbiae, insolentiae, scelerum vindicem atque ultricem.

Ac profecto, si quis ad Hom. Od. 23, 211, 212; 5, 122 et Il. 24, 525—551 respexerit, non facile negabit, deos Homericos suae beatae sorti, qua ipsi praecipuo quodam jure utantur, adeo favere, ut mortalibus vel iis, quos diligant, solidam stabilemque felicitatis integritatem invideant. Itaque Penelope dolet, nimiam diis visam esse sui cum Ulixe conjugii prosperitatem, quam invidiosi miseriis turbassent. Eodem spectant, quae in colloquio cum Priamo tam praeclare exponuntur ab Achille: qui cum generosa animi moderatione senem infelicem consolaturus compescere jubet dolores fortunae fulminibus excitatos: hanc enim mortalibus a diis vitae sortem datam esse, ut miseriis sint obnoxii, dum illi floreant perpetua securitate. Duobus deinde illis in Jovis atrio doliis commemoratis, altero bonorum pleno, altero malorum, quasi sub oculos subjicit fortunae secundae et adversae inter singulos homines distributionem: quam quum talem fingat, ut altera eaque miserrima hominum pars solis oneretur malis, altera mixtam quandam ex utroque dolio nanciscatur fortunam, perfectam absolutamque negat cuiquam obtingere posse felicitatem. Cujus rei Pelei patris sui adjungit exemplum: cui, quamvis amplissimis deorum donis large effuseque fuerit ornatus, tamen progeniem divinitus esse negatam; namque se, quem ille unicum procreaverit filium, praematurae morti esse dicatum.

Sed licet invidia ista deorum quasi imago quaedam sit vitiosae hominum naturae, quorum illi imbecillitatem atque pravitatem ex affinitate et usu hominum referebant, tamen, ni fallor, in poetico involucro latet excelsior quaedam numinis divini notio. Quod enim dii

hominibus ob invidiam negasse finguntur, ut vitam omni ex parte beatam, hoc nescio an suo jure repetierit poeta e rerum naturae lege, qua mortalium res votaque certis atque angustis finibus coerceantur, et nihil praeter numen divinum vere magnum excelsumque sit habendum.

Jam supra significavimus, haud mediocrem in fato Homerico locum habere eam curam, ne quid praeter naturam fiat. Ergo necesse est, si quid humanum eximiis bonis virtutibusque praestare videatur, obnoxium fiat divinae invidiae, quippe quae nihil patiatur magnitudine amploque statu florere, nisi numen divinum. Quo fit, ut, quos modo commemoravimus, versus Homerici jam Herodoteum illud (I, 32; III, 40):

Τὸ θεῖον φθονερὸν καὶ ταραχῶδες . .

tantum non sonare videantur. Ac profecto, quam prope ad sententias Homericas accedat, quod Herodoto placuit de fati necessitate, jam perspici potest ex his utriusque auctoris locis: Hom. Od. 3, 236—239:

Ἀλλ' ἤτοι θάνατον μὲν ὁμοίϊον οὐδὲ θεοί περ
Καὶ φίλῳ ἀνδρὶ δύνανται ἀλαλκέμεν, ὁππότε κεν δή
Μοῖρ' ὀλοὴ καθέλῃσε τανηλεγέος θανάτοιο.

Herodot. I, 91:

Τὴν πεπρωμένην μοῖραν ἀδύνατά ἐστιν ἀποφυγέειν καὶ θεῷ.

Herodoto non minorem poetae rerumque divinarum interpretis, quam historici, deberi honorem, jam ab Odofredo Muellero in iis, quae vir doctissimus singulari cum ingenii subtilitate disseruit (Gesch. der griech. Lit. I, p. 491), significatum est. Et profecto res ita se habet: Herodotus, quum mens ejus tota defixa esset in rerum miraculis, excelsis hominum conatibus, inopinatis fortunae commutationibus atque vicissitudinibus, non poterat non imbui verecundia summa numinis cujusdam arcani, quod necessariis perpetuisque legibus res humanas temperaret, coerceret, regeret.

Sed rectum verumque sequi nobis videmur, si in fato Herodoteo dijudicando ultra Muelleri sententiam progredimur. Habemus enim persuasum, Herodotum hanc statuere severam fati atque necessitatis legem, ut patrum culpae inultae poenas solvant liberi; ut, qui ob stolidam sui rerumque suarum fiduciam suae se jactant felicitatis constantia, haud raro oraculorum praestigiis in calamitatem praecipites agantur[1]); ut denique ab hominibus non solum scelerum vel teme-

1) cf. I. c. 32 extremo: πολλοῖσι δὴ ὑποδέξας ὄλβον ὁ θεὸς προῤῥίζους ἀνέτρεψεν.

rariae fiduciae, sed etiam ab insontibus nimiae potestatis et felicitatis exigantur piacula. Atque imprimis dignus, ad quem animum applicemus, praeter I. c. 32, est locus hic: VII, 10, *Ὁρᾷς τὰ ὑπερέχοντα ζῶα ὡς κεραυνοῖ ὁ θεὸς οὐδὲ ἐᾷ φαντάζεσθαι, τὰ δὲ σμικρὰ οὐδέν μιν κνίζει; ὁρᾷς δὲ ὡς ἐς οἰκήματα τὰ μέγιστα αἰεὶ καὶ δένδρα τὰ τοιαῦτ᾽ ἀποσκήπτει βέλεα; φιλέει γὰρ ὁ θεὸς τὰ ὑπερέχοντα πάντα κολούειν· οὕτω δή καὶ στρατὸς πολλὸς ὑπὸ ὀλίγου διαφθείρεται κατὰ τοιόνδε· ἐπεάν σφι ὁ θεὸς φθονήσας φόβον ἐμβάλῃ ἢ βροντήν, δι᾽ ὧν ἐφθάρησαν ἀναξίως ἑωϋτῶν· οὐ γὰρ ἐᾷ φρονέειν ἄλλον μέγα ὁ θεὸς ἢ ἑωϋτόν.*

Non est dubium, quin utroque loco is, qui moneatur, ut divinam invidiam caveat, elatius se gerat (*μέγα φρονεῖ*) eamque sibi sumat arrogantiam (*φαντάζεται*), quae poenâ coerceri debeat: dico autem Xerxem superbientem et Croesum, qui omnium se mortalium beatissimum haberi velit[1]). Sed, quantum equidem judicare possum, apud Herodotum non hominum ista immodica sui aestimatio urgetur, verum divina potius invidia, quam pungat et stimulet quaevis magnitudo humana per se. Non haec magis videtur Solonis sententia: quia quispiam se insolenter efferat, numen divinum ei invidere, quam: quia numen divinum invidiosum sit, cavendum esse ab insolentia. Quin etiam quodcunque in rerum natura eminet insolita quadam altitudine sive amplitudine vel excellit numero, invidiam tamquam stimulare videtur *τοῦ θεοῦ* (numinis divini). Numen illud, quum solum, nec aliud quidquam praeterea, absolutum sit omnibusque numeris expletum, nihil sublime atque excelsum extra se pati, ab hac opinione neque Herodotum abhorruisse crediderim neque posterioris aevi Graecos plane recessisse. Qua de re infra etiam disseremus, ubi de fato tragicorum locus erit dicendi. Adjiciam his denique Polycratis exemplum, cf. Herod. III. c. 40—43, quo egregie probari videtur, ob nimiam felicitatem invidiam divinam conflari vel ab iis, qui nullam in se admiserint culpam, nisi quod supra vulgus emineant perpetua prosperitate. Quum enim Polycrates promto paratoque animo, ut expiaret numen invidiosum, rem pretiosissimam in mare abjecisset, Amasis nihil certe habebat, cur hospitium amico renunciaret, nisi quod animo praesagiebat fore, ut hospiti suo propter invidiam divinam aliquid mali accideret. Hanc invidiae deorum opinionem quum Herodotus eos faciat testantes, quorum consilia vitaeque praecepta

1) Domum Xerxis praeterea premi iris coelestibus ob vetus quoddam majorum delictum, liquet ex Herod. I, 13; 91.

sapientiae laudibus ab eo feruntur, idem et ipsi placuisse probabile est.

Sed optimi quique Graecorum atque sapientissimi quam penitus in mentibus informatam habuerint modestiam, vitae illam moderatricem, quae sola fortunae adversae tela praevertere posset, ejus rei luculentissimus et gravissimus in lyricis exstitit Pindarus, cujus divinum ingenium clariusne splendeat in laudibus praestantium virorum celebrandis, an sapienter temperandis, difficile est dictu. Quum enim in componendis carminibus eam plerumque ineat rationem, ut, a proposito tamquam declinans, multis sententiis iisque sapientiae plenis et antiquis deorum heroumque fabulis propositis, carmine denique extremo varia fila uno quasi contextu comprehendat, ipsam victoriam, quam laudibus ornandam sibi proposuit, altius repetere solet a deotum beneficio, qui victoribus eorumque stirpi faveant; quo fit, ut iis ipsis rebus, quas victorum fortitudini vel habilitati detrahat, pietatem atque generosam animi eorum virtutem mirum quantum cumulet. cf. Ol. XIV. Itaque Ol. III palma accepta tamquam merces et fructus honestatis studio vindicatur; Ol. I. cum fortunae laudibus conjungitur pietatis atque moderationis commendatio; in Nem. XI Aristagoras monetur, ne in summo fortunae vertice altiores quam pro homine spiritus sumat. Ol. V. 24. Psaumidi Camarinensi inculcatur, ne deus fieri concupiscat. cf. Nem. XI. 13. Isthm. IV. 12. *θνατὰ θνατοῖσι πρέπει.* Etenim hoc maxime agit Pindarus, ut, dum summam omnium rerum legem et mensuram jam in ipso hominum animo sitam esse statuit, Nemesin[1]) custodem faciat, ne quid ab hominibus ob insolentiam atque immodestiam impune peccetur, id quod jam observavit Od. Müllerus, Gesch. der griech. Lit. I. 414. Sed poetam fingere, suum cuique homini innatum esse genium, qui corporis animique saluti prospiciat vitamque regat, hoc dubito, num satis recte collegerit Preller l. l. I, 336 p. ex Ol. IX. 29. *Ἀγαθοὶ δὲ καὶ σοφοὶ κατὰ δαίμονα ἄνδρες ἐγένοντο*, et Pyth. V, 130. *Διός τοι νόος μέγας κυβερνᾷ δαίμον᾽ ἀνδρῶν φίλων.* Equidem malim alterum locum interpretari: „homines boni fiunt ac sapientes divino praesidio et favore“, ita ut *κατὰ δαίμονα* idem valeat atque *σύν δαίμονι*, — al-

1) cf. Pind. Ol. 8, 114. Εὔχομαι ἀμφὶ καλῶν μοίρᾳ Νέμεσιν διχόβουλον μὴ θέμεν. cf. Preller l. l. I, p. 334: „Bei Dichtern und Künstlern ward Nemesis in der Bedeutung des göttlichen Gleichmasses der Dinge, welches keine Art von Uebertreibung und Anmassung der endlichen Personen und Bestrebungen aufkommen lässt, gedacht und gebildet.“

terum autem: „Magna Jovis consilia gubernant sortem hominum diis gratorum.“

Imprimis vero idoneum videtur ad Pindari praecepta honestatis cognoscenda epinicium illud Ol. II., quo Theronis Agrigentini laudes canuntur. Statim ab initio commemorantur temporum varietates fortunaeque vicissitudines, quas experti sint majores Theronis, Cadmei, stirps Oedipodea, qui, acerbis concussi casibus, in Sicilia non solum salutem recuperaverint, sed summae felicitatis perceperint fructum. Facta sane infecta fieri non posse: sed dolorem luctumque emori, quando *ϑεοῦ Μοῖρα* (consilium divinum) excelsam summittat fortunam. Gravissimis sane fortunae fulminibus (*ὀξεῖα ἰδοῖσα Ἐρινύς*!) afflictos esse Lajum, Oedipum, Polynicem, Thersandrum: sed novam effulsisse lucem generi ipsi e Thersandro, a quo procreatus sit Thero, tam insigni victor gloriâ ornatus. Victoria florentique rerum statu animum ad honestissima quaeque mirifice incitari: qui sapienter utatur opulentia, eum profecto bene scire, improbos illic poenas esse daturos; at viros probos et generosos virtutis praemio donatum iri. Quum ter singulis hominibus vivendum sit et in terris et illic, iis, qui apud inferos multa improbe fecerint, in his terris, quas nos incolimus, delicta expianda esse; iis, qui hic, illic: probos autem magnam apud inferos consequi felicitatem. Sed qui hic illicque integerrime et sanctissime vitam egerint, eos ad beatorum insulas migrare, ubi piorum sedi praesit Cronus, jam placatus ille Jovis pater ejusque deinde consiliorum particeps. Tamquam victores a Crono et Rhadamantho aureis floribus illos coronari et cum priscis heroibus conjunctos beatissime sempiterno aevo frui. — Carminis hujus si summam paucis complecti liceat, haec fere est: Magna quidem vita hominum obnoxia est fortunae varietati, sed certa manet optimum quemque virtutis suae merces.

Adjicere placet Ol. XII., quo carmine quum Ergotelis, stadii cursoris, Himeraeque urbis fortuna prospera praedicatur, tum mira fati, quo omnia regantur, vis quasi in conspectu ponitur. Ac primum quidem poeta tutelam implorat Himerae urbi *Τύχης* servatricis, quam Jovis (Liberatoris) filiam vocans unam e Moeris fingit (cf. Hesiod. theog. 217). Nam prospero fortunae flatu, inquit, et celeres gubernantur naves (mercatoriae), et vigent florentque bellicae artes ac publica consilia. Hominum autem spes atque exspectationes velut navigia quaedam sursum deorsum jactantur undis fallacibus. Neque enim quisquam mortalium a deo certum quoddam nactus est omen,

quo rerum futurarum prospiciat eventum. Quo fit, ut aliis saepe male cadant res praeter exspectationem, alii contra e miseriarum tempestatibus, quibus conflictati erant, *Τύχης* [1]) gratia ac favore brevi emergant ad excelsam felicitatem.

Sufficiant hae quasi primae lineae, quibus significaturi eramus, quid sibi persuasum habuerit quum de fragilitate atque inopia fortunae humanae, tum de vi fati, quod suum cuique juste tribuat, poeta ille lyricorum haud dubie princeps (Quintil. 10. 1. 61), in quo, quidquid sollers Graecorum protulit ingenium, insigni quodam splendore ac gravitate cultus dorico — aeolici nitet [2]).

Quamquam nova et singularis illa, quae bellorum Persicorum aetate exstitit Athenis, doctrina atque omnis humanitatis conformatio ad eum nondum pertinebat, tamen conjicere licet, Pindarum non ignarum fuisse earum rerum, quae ab Orphicis et Pythagoraeis tradebantur et quae arcana mysteriorum Eleusiniorum obscuritate involvebantur. Nam ab Homerica inferorum descriptione, qua mortuorum atque ipsorum heroum umbrae in Orci tenebris versantur (excepto Menelao, Jovis genero, Rhadamanthoque, ejusdem filio, quibus beatiore sorte Elysii sedes obtigit), quantum discrepet locus Ol. II, 52 — 91, quem supra commemoravimus, in aperto est. Sed vel hic locus quum jam animorum migrationem quandam significare atque mysticum quiddam redolere videatur, tum, quanti Pindarus fecerit initia Eleusinia, planissime perspicitur e threnorum reliquiis, imprimis VIII (Böckh. ed.), ubi eos praedicat beatos, quibus contigerit, ut Cereris spectarent mysteria, priusquam e vita proficiscerentur, quippe qui cognitum haberent vitae pariter exitum atque initium divinitus constitutum. In threnorum reliq. IV: „quorum animos“, inquit, „Proserpina, scelerum maculis inquinatos, e priore vita susceptis, noxa ista liberavit piaculis, eos nono quoque anno ad superiorem solem emittit: inde excelsi gignuntur reges virique fortes atque animi sapientia pollentes, qui a posterioris aevi hominibus appellantur heroes.“

Habet igitur fatum Pindaricum jam certam divinae justitiae notionem, quae impiorum mores suppliciis expiet, probos beata aeternaque vita donet; adde, quod e mysteriis Eleusiniis ac sapientium doctrinis poeta petiit gratiora solatia, quibus hujus vitae miseriae ad-

1) cf. Preller l. l.: „Vorherrschend ist bei der Tyche der Begriff der Fülle und der Vorsorge; nicht blos das Gedeihen der menschlichen Bestrebungen, sondern auch der natürliche Landessegen wurde von ihr abgeleitet.“

2) cf. Rauchenstein, Zur Einleitung in Pindars Siegeslieder p. 52.

leventur et quibus cum virtutis commendatione saluberrimae exspectationes immortalitatis excitentur.

Erat enim Pindarus haud dubie tactus tamquam afflatu quodam excelsi elatique ejus seculi, quo ingenium Graecorum tam incredibile cepit incrementum, ut ad summum suae perfectionis fastigium evolaret. Et enitebantur aetate Aeschylea Graeci maximeque Athenienses ad sublimiorem de rebus divinis persuasionem, quo in studio mirifice satisfecisse iis videntur mysteria Eleusinia cum Baccho illo mystico (Ζαγρεύς) conjuncta. Fuerunt quidem, quibus nescio quid offensionis habere videretur Pindari, quem, nobili ortum loco, Apollinis Delphici cultum Dorumque vitae rationem unice dilexisse satis constat, animi applicatio ad institutum illud, quod ex Atticorum Jonumque ingenio provenit eique maxime accommodatum erat, praesertim quum sacra illa egregie adjuvissent omnium hominum juris aequabilitatem atque effrenatae singulorum libertatis studium [1]). Sed, quamquam Pindarum propensa voluntate amplexum esse novimus Spartam et optimatium imperium, generis antiquitate et virtute florentium, tamen non est negandum, ingenio poetae, eximie studioso rerum mysticarum atque philosophiae, ut ita dicam, contemplativae, convenisse sublimiorem de rebus divinis persuasionem Atheniensium propriam. —

Graecorum de numine divino persuasio per tres perfectionis gradus quasi adolevisse mihi videtur. Prorsus enim assentior iis, quae placuerunt Eugenio Schmidt (Die Zwölfgötter der Griechen, Leipzig 1864, p. 102—108), qui primam religionum Graecarum aetatem, inde ab Homero usque ad Lycurgum, censet appellandam esse Ionicam, naturae virium cultu ac veneratione maxime insignem; secundam deinde, a Lycurgo usque ad Solonem, Doricam, cujus potissimum fuerit propria ratio illa, qua omnia divina ad hominum vitam ac societatem referebantur; tertiam denique Atticam, mystica et philosophica rerum divinarum contemplatione distinctam, quae haud dubie viam aperuit aevi posterioris criticae subtilitati, quae antiquo deorum cultui omnem abstulit fidem et auctoritatem [2]).

1) cf. Tycho Mommsen: Pindar, zur Geschichte des Dichters und der Parteikämpfe seiner Zeit. Recensirt in Zimmermanns Zeitschrift 1847 N. 92—94.

2) cf. Schmidt, l. l. p. 106 et 107: „In dem ersten Zeitabschnitt, den wir den Ionischen nennen, herrscht die Ionische Nationalität durch Gottesbewusstsein, Poesie, Sprache, Handel, Reichthum, Macht und Cultur vor; in dem zweiten, dem Dorischen, hat die Dorische Nationalität, an deren Spitze Sparta sich erhebt, die Hegemonie; in dem dritten, dem Attischen, erhält Attika in Wissenschaft und Kunst, Reichthum, Macht und Bildung, Handel und Colonisation den Vorrang und den grössten Einfluss“ etc.

Religiones, rerum civilium rationes, literarum artiumque studia Graecorum quam praeclare inter se cohaeserint sibique invicem responderint, maxime perspicuum est e memorabili illa aetate, qua, pugna Marathonia commissa ac tot tantisque deinde proeliis communis libertatis Graeciae hostibus profligatis, mirifice effloruit respublica Atheniensium. — Eodem seculo, quo universae Graecorum gentes pro libertate patriae communis decertantes, imprimis Athenienses, sui quadam admiratione haud temere imbuebantur atque rerum bene gestarum conscientia animos iis faciebat, acrior in singulis etiam hominibus excitatus est libertatis sensus, qui, quum non posset acquiescere in vitae institutis, Apollinis Delphici auctoritate consecratis, interno quodam impetu divinoque inflatu provectus, populo summum conciliavit imperium atque singulari quodam amore Bacchi sacra amplexus est. E dierum festorum lascivia, qui deo vini auctori eidemque libertatis vindici agebantur, originem duxit non solum comoedia, verum etiam tragoedia.

Quantum tragoediae Graecae accesserit gravitatis atque honestatis inde, quod ipsa ejus primordia cum sacris et religione arctissimo vinculo conjuncta fuerint, jamdudum a viris doctis, ut Fr. Jacobsio (Vermischte Schriften p. III. 306) satis illustratum est. Et profecto res, quae agebantur in scenis, eo intendebantur, ut infixam in mentibus hominum opinionem numinis divini summaeque justitiae leges, ex omni aeternitate fluentes, oculis spectantium proponerent.

Libertatis humanae et necessitatis divinae contentio magnifico tragoediae splendore cum horrenda quadam majestate in hominum conspectu apparebat: dico autem certamen illud honesti et improbi in ipsis hominum animis, quo tamquam in cardine tragicorum versantur argumenta. Si cui in scenis funestius aliquid accidit, eum tragici fingebant a deorum voluntate aberrasse vel insolentius sese extulisse suamque impotentiam supra numen illud posuisse, quod constantibus perpetuisque legibus hominum vitam moderetur. Hinc terror ille injiciebatur eorum, qui spectabant, animis, qui quum excelsos homines neque tamen omni culpa [1]) liberos gravibus casibus affligi viderent, sibi et ipsis ne quid tale accideret, pro humana similitudine metuebant. Hinc miseratio illa, tot tantisque calamitatibus virorum, magnis

1) Non possumus assentiri Hegelio (Ästhetik, III. S. 552): „Bei allen diesen Conflicten müssen wir die falsche Vorstellung von Schuld oder Unschuld bei Seite lassen. Die tragischen Heroen sind ebenso schuldig, als unschuldig.“!

virtutibus insignium, excitata: quibus duobus affectibus animi purgationem quandam (*κάθαρσιν*) perfici, Aristoteles in libro, quem de poetica scripsit, contendit.

„Est enim tragoedia" — ut G. Hermanni verbis utar, acutissimi libri Aristotelici interpretis, — „imitatio actionis strenuae et perfectae, miseratione et terrore harum et similium perturbationum purgationem perficiens [1])." Qua de re quum tanto ingenii acumine disseruerit Lessingius (in dramat. Hamburg.), ut miram doctrinae Aristotelicae attulerit lucem, satis habebimus, paululum constitisse in quaestione hac, quomodo fieri potuerit, ut de fato, cujus gravissimae in tragoedia partes sunt, nihil prorsus scriptum sit apud Aristotelem.

Non nescio equidem fuisse, qui confirmarent, recentioris aevi viros doctos, falsa opinione ductos, temere tantum ascripsisse fato momentum, quod nullum esset, quum tota ejus vis posita esset in casu: at futiles commenticiaeque ejusmodi sententiae jamdudum gravissimis argumentis confutatae atque explosae sunt. Scilicet, in fato si fingeremus temeritatem et casum valere [2]), nullum sane locum habere posset in tragoedia vel quovis alio artis opere. „Quamquam enim", — ut verbis utar G. Hermanni, — „in communi vita multa casu fieri putantur, nihil tamen casu fieri potest in tragoedia et poesi epica. Ratio facile potest intelligi. Poesis enim, quae aliquam actionem exponit, judicari debet iis rebus, e quibus poeta actionis, quam enarrat, notionem composuit. In communi vita latiore utimur actionum notione, quia multas eventuum causas ignorare nos intelligimus. Quibus si quid praeter spem effectum videmus, id casui tribuimus, non quod vere quidquam casu fiat, sed quo indicemus, in iis rebus etiam ignotas quasdam causas esse. Haec ergo prima est tragicae actionis lex, ut ne quid casui tribuatur."

Est vero liber ille, quem de arte poetica scripsit Aristoteles, Hermanno judice, tamquam rudis in adversaria conjectus, ut alio tempore explicatius omnia traderentur. Sed hinc si quis excusationem ejus rei, quod de fato nihil scriptum sit, petere velit, nobis quidem non satis idoneam causam nactus esse videtur, quum non sit verisi-

1) Cf. Aristotel. περὶ ποιητικῆς cap. VI: „Ἔστιν οὖν τραγῳδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας, — δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν."

2) Quod J. A. Hartungio placuisse videtur (Lehren der Alten über die Dichtkunst p. 169, recensirt in Zimmermanns Zeitschrift, von Schrader, 1847. N. 67). — Non multas quispiam addiderit veterum scriptorum sententias, quibus casus caeci atque fortunae ludibrii fiat mentio, loco isti apud Lysiam adv. Andoc. 223: πότερα τοὺς θεοὺς ἢ τὸ αὐτόματον αἰτιᾶσθαι;

mile, tanti momenti rem ab Aristotele consulto neglectam esse, aut deletum temporis injuriâ hunc potissimum locum.

Neque vero fatemur nos acquiescere posse in ea ratione rei, de qua quum maxime quaerimus, expediendae, ut contendamus, Aristotelem in iis, quae de tragoedia praecepit, fati notionem omnino sustulisse, quum Euripidem potissimum intuitus sit, qui, deorum popularium contemtor, philosophorum more ratiocinans, sibi persuaserit, nullum revera esse fatum, sed numinis divini actionem ad *νοῦν* illum Anaxagorae esse revocandum. Concedimus quidem, Aristotelem cui stylus Aeschyleus jam paullo obsoletior videbatur, ingenio moribusque sui seculi nonnihil indulsisse, quum Euripidem, qui magnis animi perturbationibus graviumque dolorum ostentationibus, ad terrorem et miserationem excitandam aptissimis, valde delectaretur, imprimis dignum haberet, quem omnium maxime tragicum appellaret. Sed vereor, ne nonnulli viri docti, ut Thierschius, Bernhardyus, Bluemnerus, minus recte ex hoc loco [1]) collegerint, Euripidis tragoedias ab Aristotele quasi fundamentum et eximium quoddam artis tragicae specimen proponi [2]). Etenim, quamvis ob infelicem fabularum exitum et grandes animorum motus (*τὸ παθητικόν*) tantum laudis ei tribuatur, nihilo minus hoc ipso loco aliisque [3]) reprehenditur et Sophoclis potius fabula Oedipodea in libro Aristotelico [4]) saepissime laudatur. Quod si exacto judicio examinavimus, non haec est ineunda rei explicandae via, ut probare studeamus, Aristotelem singulari quodam Euripidis studio atque amore ductum de fato tacuisse; at nobis quidem altius rei causa repetenda videtur.

Jam supra significavimus, in libertatis et necessitatis contentione summum tragoediae versari momentum. Nimirum libertas ad hominem pertinet eaque dignitas humana fit conspicua; necessitas contra, quippe quae omnia sibi denique parere cogat perpetuisque legibus regat vitam humanam, numinis divini propria est habenda. Vidimus autem, apud Herodotum imprimis, vel etiam apud Homerum, eam necessitatis legem, ut quidquid humani insolita quadam praestantia supra vulgus eminebat, maxime obnoxium fingeretur divinae invidiae: in tragoedia contra non propter praestantiam illam, sed propter inso-

1) Cf. Aristot. de arte poet. cap. XIII: ὁ Εὐριπίδης, εἰ καὶ τὰ ἄλλα μὴ εὖ οἰκονομεῖ, ἀλλὰ τραγικώτατός γε τῶν ποιητῶν φαίνεται.

2) Aristotelem in Sophoclem intuitum esse quasi in unum poetae tragici exemplar, probavit Hagemann. in Quaestionis de fato Sophocleo particula priore.

3) Aristot. de arte poet. c. 18; 21.

4) Cf. Arist. l. l. c. 11; 13; 14; 16.

lentiam ac superbiam homines malis affliguntur. Spectat vero certamen illud libertatis humanae et necessitatis divinae eo, ut suum utrique jus tribuatur. Libertas enim, quae fines terminosque divinitus constitutos custodiat ac temperantiae modestiaeque studeat [1]), splendida illustrari debet victoria: eadem, quando tantum sibi sumit et arrogat, ut homo, licet excelsis niteat virtutibus, suis ipse viribus fretus, suam rationem quodammodo potiorem habeat numinis divini consiliis, in arrogantiam superbiamque vertitur, quae e dimicatione illa non solum inferior discedat necesse est, sed prorsus frangatur, ut clarius eniteat invicta vis et lex honestatis, quae fato tragicorum continetur.

Sed Graeci veteres, quum supremam ignorarent illius necessitatis causam, qua fieret, ut id ipsum esset necessarium, quod necessitatem vocarent, neque ad tam sublimem rerum humanarum et divinarum contemplationem assurgere possent, quae nobis contigit, tam longo temporis intervallo lege Christiana meliora edoctis, quid est, quod miremur, Aristotelem, praesertim quum illam tragoediae notionem habuerit animo informatam, non declarasse, quid statueret de fato, quod parum ipse intellexerit? — Atque hoc loco facere non possum, quin laudem librum illum, quem edidit Max Müller („Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache“, für das deutsche Publicum bearbeitet von Böttger, Leipzig 1866, II. Serie, p. 362—386), ubi varia Graecorum veterum studia interpretandi atque explicandi fabularum originem his verbis distinguuntur:

„Die hauptsächlichen Lösungen, welche sich den Griechen bei ihren Untersuchungen über den Ursprung ihrer Mythologie darboten, können unter drei Rubriken gruppirt werden, welche ich als eine ethische, eine physische und eine geschichtliche bezeichne. — — Obgleich Aristoteles eine tiefere Grundlage der Religion annahm, so neigte doch selbst dieser grosse Philosoph zu der Ansicht hin, dass die mythologische Form der grieshischen Religion erfunden worden sei, um zu überzeugen und zugleich Gesetz und Ordnung aufrecht zu erhalten. — — — Im elften Buche der Metaphysik des Aristoteles kommt eine Stelle vor, welche man oft citirt hat, weil sie den klaren Blick, den dieser Philosoph in die Entstehung der Mythen geworfen habe, recht erkennen lasse; sie erhebt sich jedoch that-

1) Hoc si ponamus, vis tragica omnino tollatur necesse est. Cf. Boeckh, des Sophokles Antig. p. 161: „Wären Beide (Antigone und Kreon) *völlig* besonnen und hielten das Mass, so höbe sich die Tragödie auf.“

sächlich nicht viel über die beschränkten Ansichten anderer griechischen Philosophen: „„Es ist von den Altvordern und Vorfahren der Nachwelt in der Form des Mythos überliefert worden, dass die Uranfänge der Welt Götter seien und dass das göttliche Wesen die ganze Natur umfasst““ etc.“ — Attuli locum hunc libri Muelleri, singulari ingenii acumine atque doctrina conspicui, ut auctore ac teste locupleti nisus probarem et confirmarem, vel clarissima atque sagacissima Graecorum ingenia parum idonea fuisse ad religiones interpretandas.

Sed redeamus ad id, unde devertimus. — G. Hermannus duas statuit necessitatis apud poetas Graecos formas, quarum altera cernatur bonis afferendis, dum ea perficiat, quae hominum vires excedant, carminum epicorum propria, altera malis infligendis, dum hominum consiliis repugnet, quae singularem locum habeat in tragoediis. Quam distinctionem mihi quidem non satis perspicuam esse fateor: neque enim fatum Homericum cernitur solum bonis afferendis, neque tragicorum fatum malis afferendis. Sed hac de re infra disseremus. Docet deinceps G. Hermannus, leges fati apud tragicos triplici modo descriptas esse. Ac primum quidem hoc esse fati officium, ut a merentibus debitas poenas expetat, vel mala iis tribuat, qui felicitate sint indigni, quo munere fungantur Δίκη et Ἐριννύς et Ἀλάστωρ. Secundas deinde fati tragici partes eas esse habendas, si immerentibus inferantur mala, quas Μοῖρα et Αἶσα sustineant; quae numina, quum ignotis legibus sortem humanam moderentur, interpretes habere oracula et vates spiritu divino afflatos. Tertiam denique fati legem, quae nec scelere aestimetur neque plane ignota sit, censeri aequâ bonorum et malorum inter homines distributione, quam exsequatur Nemesis.

Quae ratio fati diversa officia distribuendi etsi subtilis est neque viri doctissimi acumine indigna, tamen nobis non omni vacare videtur offensione. Quam primo et tertio loco posuit fati legem, haec nihil prorsus habet dubitationis; sed quod de immerentibus statuit puniendis ignota quadam fati lege, cujus exercendae potestas penes Μοῖραν et Αἶσαν sit, hoc non video quomodo conciliandum sit cum tragoediae lege, quae ad honestatis laudem spectat illustrandam atque sempiternam veritatem justitiamque celebrandam. Scio equidem virum doctissimum gravia ista fortunae fulmina respicere, quibus cum animi quodam horrore aliquando videmus affligi homines justos probosque; neque vero istis exemplis caret vita communis et rerum gestarum historia. Sed, quamquam concedimus, ejusmodi mala, quae

immerentibus accidant, ita explicari, ut necessaria esse credamus „ad universi rerum humanarum ordinis conservationem“, nihilo minus ab indole et natura artis tragicae quam maxime abhorrere censemus.

Recurramus enim ad libri Aristotelici caput XIII, quo exposuit, quae consectari et quae cavere debeant, qui fabulas componant, et unde paretur tragoediae officium. Cujus loci haec fere est interpretatio: „Quoniam compositio“, inquit, „pulcherrimae tragoediae non debet simplex esse, sed implicata [1]), simulque et terribilium et miserandorum imitatio, primo patet, non debere justos viros e secunda fortuna in adversam incidentes ostendi: non enim terribile hoc nec miserandum est, sed tetrum (*μιαρόν*). Neque improbos licet ex adversa fortuna in secundam incidere. Hoc enim omnium minime tragicum est, quum nihil eorum habeat, quae debet, tragoediae compositio: non tangit humanitatis sensum (*τὸ φιλάνθρωπον*), non miserandum aut terribile est. Neque denique vehementer improbus e secundis rebus in adversas conjici debet: nam humanitatis quidem sensum poterit hujusmodi compositio tangere, verum nec miserationem habebit nec terrorem..... Medius ergo inter hos reliquus est. Isque talis est, qui nec virtute et justitia excellat nec per malitiam et turpitudinem in mala incidat, isque ex iis, qui magna in aestimatione sunt, ut Oedipus et Thyestes et qui ex ejusmodi gentibus insignes viri sunt. Necesse est igitur, fabula non ex adversis rebus in secundas, sed contra e secundis in adversas transeat, idque non per pravitatem, sed per insignem errorem talis viri, qualem diximus, aut melioris potius, quam deterioris.“

Quartum, quod ponere poterat Aristoteles, si vir justus et probus ex adversis rebus secundam fortunam consequatur, propterea omissum esse, quia omnino felix tragoediae exitus improbetur, jam ab Hermanno in commentario rectissime observatum est: cujus rei quum ab eodem afferatur exemplum Philoctetae, qui sane secundo fortunae eventu usus est, tamen vel hac tragoediâ artis praeceptis poetam omni ex parte satisfecisse, infra demonstrare studebimus.

Virum igitur probum, qui nihil quidquam in se sceleris vel culpae admiserit, eundemque felicem infelicem reddi in tragoedia, improbat Aristoteles ac tetrum (*μιαρόν*) fore affirmat: idque haud injuriâ. Dedimus modo, non carere ejus rei exemplis vitam commu-

1) Implicatam compositionem eam vocat, e qua commutatio cum agnitione vel inopinato casu (μετὰ ἀναγνωρίσεως ἢ περιπετείας) nascitur. Cf. Arist. de arte poet. c. X.

nem et rerum gestarum historiam: sed Musa tragica munus magis excellens, atque, ut ita dicam, Aristotele auctore (cap. IX), magis philosophicum, quam historia, vel idcirco mihi videtur habere, quod imitatione (*τραγῳδία ἐστὶ μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας!*) imaginem quandam perfectam absolutamque exprimere debet summae divinae clementiae, sapientiae, justitiae, in singulorum hominum fatis conspicuae. Atqui, si in tragoedia hominem sine ulla sua culpa in mala conjici videremus, ob malitiam suam detestabile nobis videretur fatum seu numen divinum, cujus summam venerationem in animis spectantium excitare et firmare debet tragoedia. Qua de re quum tam praeclare disseruerit Lessing (in dramat. Hamb. N. 79), a nobis impetrare non possumus, quin pluribus ipsius verbis hujus loci memoriam renovemus: „Ist dieser Jammer, der mich mit Schaudern an die Schicksale der Menschen denken lässt, — ist er das, was eine nachahmende Kunst erwecken sollte? Man sage nicht: erweckt ihn doch die Geschichte; gründet er sich doch auf etwas, was wirklich geshehen ist. Es sei: so wird es seinen guten Grund in dem ewigen, unendlichen Zusammenhang aller Dinge haben. In diesem ist Weisheit und Güte, was uns in den wenigen Gliedern, die der Dichter herausnimmt, blindes Geschick und Grausamkeit scheint. Aus diesen wenigen Gliedern sollte er ein Ganzes machen, das völlig sich rundet, wo Eines aus dem Anderen sich völlig erklärt, wo keine Schwierigkeit aufstösst, derentwegen wir die Befriedigung nicht in seinem Plane finden, sondern sie ausser ihm in dem allgemeinen Plane der Dinge suchen müssen; das Ganze dieses sterblichen Schöpfers sollte ein Schattenriss sein von dem Ganzen des ewigen Schöpfers.“

In tragoedia Graecorum quum summa virium humanarum contentio ita describatur, ut motus animorum mortalium voluntarius ad fines extremos progrediatur, necesse est, aperti et manifesti fiant termini illi, quibus hominum angusta libertas circumscripta est. Sed luce clarius est, fines terminosque illos positos esse a numine divino, cujus in sapientia et justitia celebranda omnis tragoedia tamquam in cardine vertitur. At numinis divini gravitatem et majestatem non semper sustinere poterant dii, qui, quamvis fabularum antiquitate memoriae Graecorum infixi essent, tamen nunquam exstinguebant et delebant informationem supremi atque arcani numinis divini animis anteceptam. Etenim persuasum habeo, diligenter distinguendam esse religionem Graecorum a fabulis earumque historia. Nam illa mihi

videtur sancta ac nativa numinis divini verecundia, haec res ficta et commenticia, quae, etiamsi praeclare approbaverit poeticum illud Graecorum ingenium, aliquid tamen detrimenti verae erga Deum pietati attulit. Sed, ut sol inter nubes effulget, sic ubique fere apud veteres Graecorum poetas, imprimis tragicos, inter fabulas variaque de diis commenta religionis hominibus insitae et innatae apparent vestigia [1]).

Quod si recte statuimus, aliquid lucis inde redundare arbitramur ad fatum tragicum illustrandum. Nimirum, ubi dii fabulares non satis idonei videbantur, qui sustinerent arcanam illam numinis supremi majestatem, sapientiam, justitiam, fatum illud in scenam producebatur, in quo acquiescerent misericordia ac terrore permoti spectantium animi, quasi in summa honestatis lege.

Haec quum in universum potius disputaverimus de fati in tragoedia Graecorum vi et potestate, reliquum est, ut, quale tres illi poetae tragici, qui haud dubie principes exstitere hujus poetici generis, per totidem gradus explicati, cogitatione sibi finxerint, perscrutemur. Sed, quoniam de fato et Aeschyleo et Sophocleo viri doctissimi jam pridem accuratius quaesiverunt, ut Bluemnerus [2]) et Hagemannus [3]), Euripidem autem, temporum impietate infectum, sanctas patrum religiones ad captiosas philosophorum argutias revocasse atque fati notionem prope ad nihilum redegisse satis constat, in quaestionibus veluti principalibus paululum subsistamus atque ea, quae nobis potissimum videantur, quasi supplementi loco adjiciamus.

Ac primum quidem in animum inducimus non reticere laudes pugnatoris illius Marathonii grandisque horrendarum Gratiarum (*τῶν φοβερῶν Χαρίτων*) poetae, qui inculta Thespidis et Phrynichi rudimenta tam incredibili animi impetu superavit, ut nulla sit ejus tragoediarum pars, in qua non expressum sit grande et liberum patriae ingenium. Propius sane illae ipsae absunt a dithyramborum similitudine, unde genus illud poeticum natum est; sunt enim Chori carmina justo etiam longiora spirantque nescio quid Pindaricum verbis altissime exaggeratis: sed hominum adversus deos fatique necessitatem di-

1) Gratum mihi est, quod idem fere hac de re placuisse video Max. Müllero, Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache, II. Serie, p. 386 sqq. Cf. Homer. Od. XIV, 83, 444; III. 45. πάντες δὲ ϑεῶν χατέουσ᾽ ἄνϑρωποι, quod mihi quidem significare videtur: „omnes homines innato atque naturâ insito desiderio numinis divini tenentur neque eo carere possunt.“

2) Blümner, Über die Idee des Schicksals in den Tragödien des Äschylos. Lpzg. 1814.

3) Hagemann, Quaestio de fato Sophocleo, I et II, praemissa indici scholarum Gymnasii. Bielefeld, anno 1858.

micatio tanta artis sublimitate in tragoediis Aeschyleis descripta est, ut vel maximae actionis implicationes expediantur, turbatissimi animi motus sedentur, hominum libertas cum sapientissimis numinis divini consiliis praeclarissime reconcilietur [1]). Quod ut certum exploratumque habeamus, v. cl. Welckeri facit auctoritas, qui, quibus in Aeschyli Prometheum penetravit studiis, singulari acumine probavit, poetam ita versatum esse in tragoediis scribendis, ut ternas uno ejusdem argumenti tenore inter se aptas trilogica, quam vocant, compositione comprehenderet: quo fit, ut nostro jure videamur contendere, jam apud Aeschylum gravissimas animi affectiones et perturbationes non solum excitatas esse, sed etiam sedatas atque placatas concinno fabularum exitu, quo perficitur *κάϑαρσις* illa, quam supra memoravimus.

In Persis, quam fabulam Phineo et Glauco *Ποντίῳ* mediam interjectam fuisse constat, fatale illud certamen Europae et Asiae gentium repraesentatum est, cujus primus concursus Argonautarum expeditio habebatur et cujus funesto discrimine ingentes ac superbae Persarum vires conciderunt. Namque Darii, regis moderatissimi, umbra monet, Xerxis insolentiam et temeritatem (*ἄτην*) ad effectum traxisse ambiguam vim veterum oraculorum, Graecis barbarisque imminentem, in Persarum damnum: hac re late patens *Δίκης* (divinae justitiae) et *Νεμέσεως* (divinae remunerationis) imperium celebrari arbitramur, cum temperantiae commendatione, qua sola et singuli homines et universi populi effugere possint perniciosas fati insidias [2]). Quae quales sint habendae, hinc patebit. In praeclarissima illa pugnae Salaminiae descriptione a nuntio commemoratur [3]) divina invidia (*ὁ ϑεῶν φϑόνος*) neque dubium est, quin eandem fati legem significet, qua Xerxes superbiens in errorem fraudemque (*ἄτην*) inducitur [4]), ut effusas Persarum copias nimiamque suam fortunam in calamitosam proelii aleam committat. Fatali enim temporum discrimine *Ἀλάστωρ* [5]) sive numen iratum nec placatum occaecatas corripit hominum mentes easque praecipites agit. Huc illud quoque accedit, — id quod Darius optime perspexit, —

1) Blümner l. l.: „Äschylos namentlich hat die Ereignisse, die er in seinen Tragödien darstellt, allezeit an etwas Höheres angeknüpft, sei dies nun Moira, oder Moira und Zeus, welcher niemals als grausam, neidisch, schadenfroh erscheint“ etc.

2) Cf. Pers. v. 91. δολόμητιν δ᾽ ἀπάταν ϑεοῦ τίς ἀνὴρ ϑνατὸς ἀλύξει;

3) cf. Pers. v. 360.

4) cf. Pers. v. 741 sqq.

5) Cf. Pers. 321. Ἦρξεν μέν, ὦ δέσποινα, τοῦ παντὸς κακοῦ
Φανεὶς Ἀλάστωρ ἢ κακὸς δαίμων ποϑέν.

deo adjuvante homines insolentes mala sua urgere [1]). Adde, quod in Septem adversus Thebas [2]) horrenda vis ac potestas *Ἐριννύος* spectatur, quae per tres deinceps aetates summa cum crudelitate grassatur veterisque delicti neque expiati poenas sumit a filiis, dirae patris exsecrationi obnoxiis, sed et ipsis culpa non vacuis. Apparet igitur, *τὸν θεῶν φθόνον* apud Aeschylum differre ab Herodoteo illo: *τὸ θεῖον φθονερόν*, quoniam *Μοῖρα* illa *βαρυδότειρα μογερά* cf. v. 975, ea fati necessitas est, secundum quam iis mala sunt ferenda, qui patrum impietatem velut hereditate relictam suis ipsi peccatis cumularunt.

Versatur autem Musa Aeschylea non tam in singulorum hominum quam universi generis humani vel populorum fatis exponendis, quae, antiquitus a diis ipsis constituta ac non sine aliqua hominum culpa adducta, in totius Graeciae historia mirifice vim suam declaraverint ac luculentissime patefecerint celsa Jovis sapientissimi et justissimi consilia.

Quantacunque enim erat Aeschyli dissensio a vulgi de diis opinionibus ac poetarum commentis, imprimis theogoniâ divulgatis, quoniam fere constat, animum ejus et initia Eleusinia et Pythagoreorum doctrinam attigisse [3]): in universum tamen a sacris publicis non descivit Jovemque habuit summum omnium rerum auctorem et dominum [4]). E locis allatis, quibus quis facile alios adjungere possit, quum satis perspicuum sit, Jovem fere ubique numinis supremi ita tueri personam, ut fati leges cum ejus sapientissimis consiliis conspirent ab iisque pendeant, mirum sane videri potest, quod longe alium eundem in Prometheo descripsit [5]). Cujus rei causa quoniam ab aliis alia ratione explicata est, de Jove et *Μοίρᾳ* in fabula illa pauca quaedam nobis liceat adjicere.

Veterum fabularum religionumque memoria excitatus, Aeschylus grandem composuit trium illarum tragoediarum contextum, quarum prima (*Προμηθεὺς πυρφόρος*), ut vulgo tradunt, Lemnium ignis furtum,

1) cf. Pers. 739 sqq. ἀλλ᾽ ὅταν σπεύδῃ τις αὐτὸς χὡ θεὸς συνάπτεται. Cf. Niob. fragm. θεὸς μὲν αἰτίαν φύει βροτοῖς, ὅταν κακῶσαι δῶμα παμπήδην θέλῃ.

2) cf. Sept. adv. Theb. p. 721 sqq.

3) Cf. Aristophan. Ran. 886. Welcker, die Äschyl. Trilogie, Prometh. p. 101—104.

4) Cf. Aeschyl. Suppl. 813. Ζεὺς παγκρατής. Sept. 117. παντελής. Eumen. 27. τέλειος. Agam. 1508. παναίτιος. Eum. 760 πάντα κραίνων. Suppl. 520. 399. ἄναξ ἀνάκτων, νέμων εἰκότως. Agam. 155.

5) Cf. Bernhardy, Littgesch. II, p. 761: „Prometheus ist als Held und als Genius der aufstrebenden Menschheit in ein glänzendes Licht gegen Zeus, ihren Unterdrücker, den undankbaren Tyrannen, gesetzt.“

secunda, quae sola integra ad nos pervenit (*Π. δεσμώτης*) ferocem Titanis vincti contumaciam atque cruciatus, tertia denique (*Π. λυόμενος*) liberationem Promethei, reconciliati cum Jove, continebat. Videmus autem grandem illum Themidis filium, terra natum (cf. Prometh. v. 18. 210), de genere humano optime meritum, eundemque Jovis in frangendo Titanum impetu validissimum adjutorem (v. 218), ob nimium salutis humanae studium (*διὰ τὴν λίαν φιλότητα*) ipsaque illa beneficia, quibus homines auxit et ornavit, asperis Scythiae saxis affixum ac gravissimis suppliciis obnoxium: Jovem contra, novum rerum dominum ac molestum tyrannum, hominibus inimicum suaeque potestati anxie timentem. Accedit, quod in hac fabula diserte ac plane scriptum est (cf. v. 516), Jovem longe inferiorem esse fato neque rigidam ejus vitare posse necessitatem (*Μοῖραι τρίμορφοι, μνήμονές τ᾽ Ἐριννύες· τούτων ἄρα Ζεύς ἐστιν ἀσθενέστερος. Οὔκουν ἂν ἐκφύγοι γε τὴν πεπρωμένην*). Ac periculum est, ne brevi dirimatur fati vi imperium Jovis, nisi Prometheus, qui solus secreta fati consilia novit, Jovi rationem viamque ostendat. Sed haud parvi sunt habendae tragoediae tertiae reliquiae, quippe e quibus conjicere liceat, qua ratione poeta nodum illum, in quo acquiescere non possumus, solverit. Ex his fragmentis apparet, Titanes, e vinculis liberatos, quasi testes prodire reconciliatae omnium rerum pacis atque mitigati Jovis animi, Prometheum autem, quum mortis desiderio teneatur, insolentiam atque arrogantiam abjecisse; generi denique humano majorem etiam dignitatem, quam qualem ei Prometheus destinaverat, obtigisse, quum per heroes, deorum Olympicorum progeniem, nobilitatum sit. Etenim Hercules, Jovis ex Ius nepte filius, heros ille hominum amicissimus, in quo Graeci conspiciebant summum virtutis humanae exemplar, liberator vindexque fit Promethei, nimirum Jovis permissu, quo etiam auctore Chiron, sagitta Herculea conjectus, immortalitatem suam devovere ac voluntariam pro eo mortem occumbere paratus est. Sed Prometheus liberatus jam ipse deinde, corona saligneа annuloque ferreo tamquam symbolicis vinculis assumtis, praeclarissime testatur, nullam esse salutem libertatis humanae animique immortalis nisi in moderatione summaque legis divinae veneratione. Est autem haec lex divina, quae omnia providet et cujus nemo vim effugere potest, sive fati necessitas — *Ἀδράστεια*, quam qui pie adorant, prudenter agunt: *οἱ προσκυνοῦντες τὴν Ἀδράστειαν σοφοί* [1]).

1) Cf. Aesch. Prometh. 936.

Cui fati necessitati quum in Prometheo vincto neque praeterea in ulla alia Aeschyli fabula Jovem ipsum obnoxium videamus eundemque invidiosum et gravem tyrannum, cujus imperium temporis angustiis circumscriptum sit, Bluemnerus l. c. p. 122 hujus rei causam inde repetit, quod Jovis natura eo tempore, quo Cronum patrem regno expulerit, inferior fuerit ac vitiosior, quam postea: ad quam opinionem proxime accedunt ea, quae Od. Muellero placuerunt[1]). Censet enim vir doctissimus, Jovis asperitatem istam inde esse explicandam, quod, quoniam dii Olympici non sine gravi certamine cum Titanibus ad placatam omnium rerum dominationem pervenerint, Juppiter fortiter ac severe obluctatus sit omnibus difficultatibus, quae impedimento fuerint recenti ipsius potestati. Neque dubium esse videtur, quin haec theogoniae praecepta poetarumque commenta temporum vetustate sanctaque religionum memoria in hominum mentibus altas quasi radices egerint: sed Aeschylum, cujus omnes tragoediae miris laudibus abundant Jovis, summi fatorum rectoris, in solo Prometheo de Jovis dignitate tantum detraxisse, ne vulgarium fabularum imminueret auctoritatem, nobis quidem non verisimile videtur.

Immo propius vero abesse videtur, quod Wachsmuthio[2]) placuit; quod Juppiter fingatur trium Parcarum ditioni subjectus (cf. Prom. 516 — 518), hoc explicandum esse non ex Aeschyli sententia, sed e persona Promethei, contumacis Jovis adversarii et aemuli, imperium novi tyranni ferociter detrectantis. Neque tamen vel hoc quaestioni nostrae satisfacere judicamus. Videmus enim in tragoedia illa non solum Prometheum Jovis honori repugnare, sed etiam Hephaestum, commiserantem Promethei fortunam, moleste ferre rerum mutationem (cf. v. 35. 36. 48. 66), Oceanum consolantem agnoscere novi tyranni asperitatem (v. 324), Jo male vexatam tamquam testari durum Jovis animum ejusque cupiditatem, Chorum denique tragicum Promethei causae faventem graves jacere querimonias in deum inclementem atque acerbum (v. 159 — 166).

Quamobrem omnium maxime nobis probabilis videtur Welckeri[3]) interpretatio, quam secuti ponimus, Aeschylum, quum elatiore animi impetu et doctrina (nam Orphicorum aliorumque praecepta amplexus erat) ad altiorem rerum divinarum et humanarum contemplationem evolasset, in excolendis popularium suorum mentibus vel praecipuum

1) Cf. Otfr. Müller, Gesch. d. gr. Lit. II, p. 97.
2) Cf. Wachsmuth, Hellen. Alterth. I, p. 444, Anmerk. 9.
3) Cf. Welcker, die Äschyl. Trilogie Prometh. p. 85; 86; 90; 99; 101; 102; 104.

poetae tragici officium versari ratum, scribendâ Promethei fabulâ hoc imprimis spectasse, ut, quam ipse in mente gereret speciem et notionem numinis divini, aliis quoque traderet. Quod ut efficeret, hanc eum arbitramur ingressum esse viam, ut historiam fabularem, nimis divini numinis majestatem elevantem, variasque poetarum fictiones refutaret atque istam Jovis notionem, qualis in theogonia obvia erat, acerba quadam irrisione perstringeret. Ergo Aeschylus hac quoque tragoedia probavit, deos istos, qui fabularum auctoritate divulgati erant, non potuisse omnino satisfacere insitae innataeque hominibus religioni. Quod si recte judicavimus, poetae statuendum erat numen quoddam supremum, quod, quum omnia superaret sua majestate, sapientia, justitia, non sejungendum erat a vera Jovis notione, sive *Ἀδράστεια* sive *Ζεύς* appellabatur: nam *οἱ προςκυνοῦντες τὴν Ἀδράστειαν σοφοί.*

Non neglegendum hoc loco est praecipuae artis opus illud Schoemanni, quo vir ille antiquitatis graecae peritissimus in restituenda atque absolvenda fabula Promethei *λυομένου* Aeschylei ita elaboravit, ut, quum conjecturâ tamquam augurans poetae consilium, sublime excelsumque ejus ingenium imitando expressisse videatur, nostris facile carere possit laudibus. Schoemannus, quum tragoediam eo concluserit exitu, ut Jovem faciat verbum hoc grave loquentem, pro ea qua polleat perfecta completaque summi numinis dignitate, se facile supersedere posse divinatione a Prometheo profecta, ut ne per errorem labatur caveat, nimirum in summis Jovis reconciliandis honoribus iisque celebrandis vel praecipuum Aeschylum posuisse studium censere videtur, id quod nostrae omnino satisfacit sententiae. Sed exsistit hoc loco quaestio subdifficilis, sitne re vera in trilogica illa compositione *Προμηθεὺς λυόμενος* habendus fabularum exitus. Quin *Π. δεσμώτην* exceperit *λυόμενος*, hoc certe non est quod dubitemus. Leguntur enim haec Scholiastae Cod. Med. haud incertae fidei ad Prom. 511: „*οὐ ταῦτα οὕτως πέπρωται, ἵν᾽ ἡ τελεσφόρος Μοῖρα ταχέως τὰ κατ᾽ ἐμὲ κράνῃ καὶ πληρώσῃ, ὅ ἐστιν, οὔπω ἐστὶ λυθῆναι μεμοίραται· ἐν γὰρ τῷ ἑξῆς δράματι* (= *ἐν τῷ λυομένῳ*) *λύεται, ὅπερ ἐμφαίνει Αἴσχυλος.*“ Ergo in dubio relinquitur, *Προμηθεὺς πυρφόρος* utrum primum rationis trilogicae tenuerit locum an extremum. Licet hominum eruditorum maximeque Welckeri secuti auctoritatem *Π. πυρφόρον* ceterarum ejusdem argumenti fabularum quasi introitum quendam supra videamur significasse, tamen alteram rationem, qua fabula habenda sit haec extrema et conclusio,

non rejiciendam arbitramur. Aliquid enim habet momenti Scholion ad Prom. vinct. 93 sqq. *δέρχθηθ', οἵαις αἰκίαισιν διακναιόμενος τὸν μυριετῆ χρόνον ἀθλεύσω*, ubi haec scripta sunt: *ἐν γὰρ τῷ πυρφόρῳ τρεῖς μυριάδας φησὶ δεδέσθαι αὐτόν.* Idem apud Hygin. astr. II. 15. confirmatur: „Prometheum autem in monte Scythiae nomine Caucaso ferrea catena vinxit: quem alligatum ad triginta milia annorum Aeschylus tragoediarum scriptor ait.“ Loco scholiastae interpolatione Welckeri, qui pro *πυρφόρῳ* posuit *λυομένῳ*, vim adhibitam non degeneraverim. Patet igitur, quum in Prometheo *πυρφόρῳ* labores cruciatusque perhibeantur jam exantlati, hanc fabulam neque antegressam esse *δεσμώτῃ* et *λυομένῳ*, neque ignis furtum in conspectu posuisse. Quamobrem non auserim respuere, quod placuit R. Westphalio (Prolegomena zu Äschyl. Tragödien, Lpz. 1869, Prometheus-Trilog. p. 217), qui versum a Gellio XIII, 18. citatum („apud Aeschylum *ἐν τῷ πυρφόρῳ Προμηθεῖ*“): „*σιγῶν θ' ὅπου δεῖ καὶ λέγων τὰ καίρια*“ ita interpretatur, ut pro temporum natura atque ratione Prometheum vinctum dicat reticuisse, quae noverit de fatali Jovis cum Thetide connubio, eundem (*πυρφόρον*), poena soluta expensaque, rem non jam silendam protulisse. Hanc autem rerum in tragoedia Aeschylea expositarum continuationem seriemque esse existimat Westphalius (p. 218): fabula prima (*Π. δεσμώτῃ*) contineri poenas a Prometheo ob ignis furtum expetitas, quo etiamsi hominum auxerit facultates copiasque, Jovem tamen defraudavit; fabula secunda (*Π. λυομένῳ*) Prometheum opinatur tormentis quidem ab Hercule ereptum, vinculis relaxatum, in libertatem vindicatum, sed Jove invito, quippe qui potuerit eum reddere cruciatibus, nisi per Chironem piaculum suppeditaretur. Fabula denique tertia (*Πρ. πυρφόρος*) Jovem repraesentatum fuisse fingit in gratiam cum Prometheo redeuntem, cujus e vaticinio quae sibi suoque imperio immineant e Thetidis connubio pericula cognoverit. Non repugno equidem Westphalii opinioni, qua tragoedia Aeschylea miris conclusa fuerit Promethei laudibus, quum poeta reipublicae suae amantissimus deum istum Athenarum praesidem, qui iisdem fere atque Minerva, Hephaestus, Neptunus, in regione Attica colebatur honoribus tamquam numen saluti civium optime prospiciens (*πυρφόρος*), ad pristinam gloriam evehere voluerit. Sed trilogica illarum fabularum compositione praecipue hoc spectasse Aeschylum ut credam non adducor: neque enim mihi persuaderi potest, ista ratione poetam perfecisse *κάθαρσιν* illam tragicam, in qua acquiescere potuerit, quoniam cum damno detrimentoque

Jovis dignitatis mirum quantum augetur et ornatur Prometheus, cujus scilicet sapientia adeo exsuperet illius consilia, ut *Ζεὺς* ea demum munitus adjutusque suam tueatur potestatem, id quod cum Jovis notione apud Aeschylum obvia discrepare arbitror. Immo vero Schoemanno auctore locupletissimo, Jovi, licet *Ζεὺς* iste *μυθικὸς* non solum longe inferior sit *Μοίρᾳ* (Prom. 511), sed etiam Prometheo egeat salutis auctore (Prom. 522), non opus est consiliis Promethei, quem animi humani per errores ad numinis divini majestatem enitentis tamquam instar habeo: Prom. 50.

Ἐλεύθερος γὰρ οὔτις ἐστὶ πλὴν Διός.

Eodem tempore, quo Phidias signa illa, quibus nihil in eo genere perfectius exstitit, e marmore fingebat, Sophocles tragoedias scripsit, dignitatis et venustatis plenas, quarum, quamvis paucae sint servatae, unaquaeque per se satis esset idonea ad memoriam ejus cum omni posteritate adaequandam. In tragoediis Sophoclis quamquam actioni ac voluntariis animorum motibus aliquanto plus spatii datur ad excurrendum, quam apud Aeschylum, ubique tamen primarum certe partium personae mira quadam dignitate sunt conspicuae referuntque speciem eximiae pulchritudinis [1]). Quae licet sibi ipsae parent interitum Justi legem excedendo vel nimio libertatis studio, quo error (*ἁμαρτία*) continetur, ob generosam animi indolem summam excitant admirationem. Heracliteum illud: *ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων*, quo Aeschyli animum imbutum fuisse censet Welckerus, nobis videtur magis etiam in Sophoclem quadrare.

Qui, quum id potissimum ageret, ut interiores leges monstraret vitae humanae, quae rationi consentanea esse non posset, nisi honestatis praeceptis niteretur et regeretur, non poterat non, ut ita dicam, ad pectus hominum descendere, sapientissimi aequalis sui, Socratis, exemplo, inde ut repeteret latentes causas variae fortunae, qua mortales in vita affligerentur [2]).

Non repugno equidem iis, quae jam observavit Stuhr [3]), numinis cujusdam obscuri atque horrendi opinionem, vi Titaniaca compositam vitam hominum quasi ex insidiis turbantis, in animis Graecorum nun-

1) Cf. Aristotel. de poet. 26. 11. Σοφοκλῆς ἔφη αὐτὸς μὲν οἵους δεῖ ποιεῖν, Εὐριπίδην δὲ οἷοί εἰσιν.

2) Cf. Bernhardy, Grundr. d. gr. Lit. II S. 701: „Die sittliche Harmonie als Bedingung eines vernünftigen Daseins nachzuweisen, war die Aufgabe dieses Dichters.“ Cf. Schillers Wallenstein: „In deiner Brust sind deines Schicksals Sterne.“

3) Stuhr, Religionssyst. der Hellen. p. 274.

quam plane superatam esse, facilique negotio ex ipsius Sophoclis tragoediis haud pauci loci afferri possunt, qui vel de misera generis humani sorte triste quiddam atque flebile sonent[1]), vel fato praedestinatos et oraculorum ambiguitate portentos cruciatus, quos non liceat effugere, significent[2]) vel grandaevas Parcas (*μακραίωνας Μοίρας*) memorent, quae, priscae noxae memores, a generosis etiam hominibus patrum poenas exigant iraeque suae usque ad stirpis excidium, velut Labdacidarum, indulgeant. Sed Sophocles, pius patriae religionum cultor idemque ultra vulgus sapiens atque latebrarum, quae in homine sunt, sagacissimus explorator, hoc potissimum spectavit, ut subtili morum descriptione animi affectiones, quae in certamine libertatis et necessitatis apparent, explicaret atque legis divinae aeternaeque vim, quae quasi dux vitae esset et magistra officiorum, illustraret.

Quoniam vero Hagemannus (quaestionibus de facto Sophocleo, quas supra laudavimus), singulis tragoediis perlustratis, *Ἐριννύν*, *Θέμιν*, *Δίκην*, *Νέμεσιν* Sophocleas esse manifestas scelerum ultrices ceterisque quoque nominibus (velut *ἀλάστωρ*, *ἀνάγκη*, *δαίμων*, *Κήρ*, *πότμος*, *μοῖρα*) vim fatalem significari, ratione et consilio moderatam, accuratissime exposuit, nos hac re supersedebimus atque ea sola examinabimus, quae non satis explorata videantur.

Ac primum quidem probare studebimus, quid nobis videatur de fati lege, quae in fabula appareat, quae inscribitur Antigona. Quum Creontem, recentem Thebanorum regem, severe edicere videamus, ne quis Polynicem, patriae hostem, fraterna manu necatum, sepeliat, sed ut canibus avibusque ad pascendum objiciant, haud dubie is mandato isto Graecorum mori satisfecisse putandus est, qui nihil antiquius haberent, quam rempublicam, cujus saluti vel ita prospiciebant, ut in singulos cives, patriae aris focisque bellum inferentes, gravissime statuerent. Quae solae superstites sunt fatali exitio domus Oedipodeae, Antigona et Ismene, Polynicis sorores, quod religione ac pietate se obstrictas putant, ut funeri fratris misere occisi justa persolvant, hac re non minus officium tuentur, Graecorum more et jure feminarum potissimum curae demandatum. Officium igitur utrumque quum legitimum sit, tamen alterum alteri ita repugnet, ut neutrum sine damno alterius praestari possit, jam singulari cum arte poeta versatur in moribus Creontis et Antigonae depingendis:

1) Cf. Sophocl. Oed. Colon. 1213 sqq. ed. Schneidewin.
2) Cf. Antig. 1339.

qui, quum fines officiorum longius proferant vel jus suum urgeant, per errorem labantur, necesse est. Creon, quoniam, insano furore excitatus, sententiam suam urget nimia asperitate, meritam sane poenam luit filio orbatus et uxore privatus, isque suo exemplo egregie probat, summum jus summam fieri injuriam; sed, quamquam is postremo debet cum dolore agnoscere et concedere, esse sanctum quiddam atque venerabile vel supra rempublicam, tamen nemo facile negaverit, et ejus rationem per se justam et legitimam fuisse. Antigona, etsi supra feminam virile suum exasperat ingenium atque a recto declinat civitatis leges violando — id quod neque poeta obscurat neque ipsa postremo non fatetur —, tamen ipso peccando, quum pietati fraternoque amori vitam suam posthabeat, animi magnitudinem ita cumulat, ut errore demum ac vitio ejus virtus clarissima luce splendeat. Quae, quum aeternas leges, in hominum animis quae penitus quasi infixae haerent, generosa morte consignet, quis eam Ismenae, modestissimae sane virginis, exemplo non deliquisse maluerit? Sed, ni fallor, hac ipsa in re summum et gravissimum actionis momentum positum est, quod duo principia inter se pugnant.

Non enim consentire possum cum viris doctis, ut Schneidewino, qui tragoediae hujus summam ac principium contineri censent Chori hocce epilogo[1]): „omnis hominum salus vertitur in constantia ac temperantia; nihil impie nefarieque in deos committendum est; inanibus jactationibus eorum, qui magnos sibi sumunt spiritus, gravia illa fortunae fulmina provocantur, quae sero hominum mentes ad sanitatem et cautionem perducunt.“ Quae sententiae, etsi per totam tragoediam magno pondere sunt, tamen ad Creontem potissimum spectare videntur, neque vero abunde satisfacere consilio poetae.

Etenim videmus, jus fasque, quod revera nunquam separari debet, in hominum mente et vita nonnunquam ita sibi invicem reluctari, ut neutrum, altero salvo, servari possit. Unde efficitur, ut utraque causa, Creontis et Antigonae, sine altera manca at debilis sit. Est sane, ut ita dicam, eminentior atque praeclarior causa Antigonae, ad quam illa defendendam omnibus humanae libertatis viri-

1) Cf. Soph. Ant. v. 1347—52:

Πολλῷ τὸ φρονεῖν εὐδαιμονίας
Πρῶτον ὑπάρχει· χρὴ δὲ τάγ' εἰς θεοὺς
Μηδὲν ἀσεπτεῖν· μεγάλοι δὲ λόγοι
Μεγάλας πληγὰς τῶν ὑπεραύχων
Ἀποτίσαντες
Γήρᾳ τὸ φρονεῖν ἐδίδαξαν.

bus incumbit: sed, quoniam haec causa et ipsa claudicat neque ab omni parte satisfacere potest justitiae divinae, fati sive necessitatis denique haec summa lex est, ut non solum Creon poenas det erroris atque furoris, sed etiam Antigona ut capite luat culpam studii sui honesti sane neque vero omni vito carentis.

Diligentissime quidem exposuit Hagemannus l. l. p. 26—32, Sophoclem sic statuisse de Labdacidis, ut significaret, eos perditos esse, non quum singuli deinceps excepissent avitam quandam calamitatem a fato immissam, sed quum majorum vitio alii aliter maculati essent. Illud vero non satis explicatum videtur, quanam re potissimum nitatur fabulae hujus *Δίκη* (cf. Antig. 450). Nihil profecto magis tragicum esse potest, quam certamen illud animi virium pro rebus honestis inter se pugnantium, in quo et libertati humanae et necessitati divinae jus suum tribuitur: libertati humanae eo, quod praeclarissima et honestissima quaeque, quae illa appetiit, aeterna vi gloriaque florent ac vigent, licet homines intereant; necessitati divinae eo, quod contrarias et inter se reluctantes in vita hominum leges honestatis, quas hominum libertas, tantum abest, ut conjungat, magis etiam ut distrahat, sola divina Justitia (*Δίκη*) compensat, reconciliat, ad unitatis rationem revocat. Hoc enim poeta significare videtur: virtus humana etiamsi ad summam laudem aspiret, vitiis tamen laborat: honestas expleta omnibusque numeris et partibus absoluta nusquam locum obtinet nisi in numine divino.

Non est negandum, jam *Ὀρεστείᾳ* Aeschyleâ contineri officiorum quandam contentionem inter se pugnantium, ultionis parricidii et pietatis in matrem Clytaemnestram: sed, quoniam Orestes Aeschyleus, divinae cuidam necessitati obnoxius (cf. Choeph. 269 sq. 1026 sq.), Apollinis potius mandato, quam sua sponte et voluntate impellitur ad poenas paterni sanguinis a matre scelerata expetendas atque Erinnyum caecam quandam sentit vim atque potestatem, non matris jus et honestatem, me quidem judice, tragoediae illae aliquanto inferiores habendae sunt Antigona Sophoclea.

Eodem fere argumento et ipsius Sophoclis nititur Electra. Sed jam inde, quod Electrae primariae partes datae sunt, apparet, longe aliud eum sequi atque Aeschylum. Spectat enim tota fabula ad mores et affectus virginis piae ac generosae depingendos, quae, patris interfecti amantissima, luctu odioque in Clytemnaestram acerbissimo modum sane excedere videtur (cf. v. 135), consiliis tamen divinae justitiae pietate sua optime inservit perficiendis. Nam ut in plurimis

aliis, sic in hac quoque tragoedia summam fati legem in Justitia divina sitam esse, quum alii viri docti [1]) observaverunt, tum Hagemannus l. l. p. 2—5 accuratius demonstravit. Qui fecit, is poenas det, necesse est: *δράσαντι παθεῖν*.

Neque profecto unquam in Sophoclis tragoediis is, qui omni culpa caret, malis affligitur. Quod enim videatur repugnare huic sententiae, Oedipi exemplum, non rectissime opponi posse, ut placuit Thierschio [2]), hoc vel ex Aristotelis auctoritate conjectare licet, qui Oedipum eorum proponit exemplum, qui *ἁμαρτίᾳ τινὶ* in adversam fortunam inciderint. Et Hagemannus (l. l. p. 17—21), quamquam firmis luculentisque probavit argumentis, Sophoclem mirabili arte in eo elaborasse, ut Oedipi moribus maculas adspergens leniret aliqua ex parte fati asperitatem, tamen concedit, illa peccata ejusmodi esse, ut inter ea, quae peccaverit et quae perpessus sit, intercedat ratio, qualis in ceteris tragoediis vix inveniatur. Sed non videtur Hagemannus rem, ut ajunt, acu tetigisse. Rationem illam ut percipiamus atque explicemus, notanda esse videtur proprietas quaedam tragoediae Graecorum, quâ, etiamsi non in omnibus tragoediis pariter aperta et manifesta sit, a recentioris aevi fabulis illam quam maxime differre nobis quidem persuasum est.

Quum veterum magis, quam hominum qui nunc sunt, cogitandi sentiendique ratio in rebus externis haereret, ita ut in rerum dubiarum discrimine ominibus potius extrinsecus repetitis, quam suis ipsi consiliis, momentum facere solerent, poetae tragici, in his etiam Sophocles, necessitatem seu fatum, cui mortalibus succumbendum erat, quasi praestitutum atque praefinitum quiddam priore loco et tempore ponebant, quam libertatem humanam [3]). Etenim sortis fortunaeque hominibus divinitus propositae indicia plerisque in tragoediis continentur prodigiis, somniis (*ὄναρ ἐκ Διός ἐστι* cf. Hom. Il. 1, 63; 2, 8. Od. 2, 560; 4, 839), oraculis, vaticiniis (cf. Oed. R. 704 sqq.);

1) Cf. Schwenck, die sieben Trag. des Sophokles p. 1: „Wir sehen in dieser Tragödie die göttliche Gerechtigkeit das Verbrechen, wenn auch spät, mit voller Vergeltung heimsuchen."

2) cf. Thiersch, über das Schicksal in den griech. Tragödien, p. 19: „Ödipus ist nicht rein tragisch, wie Aristoteles den Helden haben will, er ist nicht schlecht, wie er selbst fühlt, er ist gut, ein ausgezeichneter Mensch in jeder Hinsicht. Das Schicksal vernichtet ihn nur, weil ihn sein Vater gegen das Schicksal erzeugt hat, wofür er doch nichts kann."

3) Rectissime annotavit Wachsmuth, Hellen. Alterth. II, p. 584: „Die Wurzel dieses Glaubens ist derselbe dunkle Raum des Gemüthes, wo noch bis heut zu Tage über das Verhältniss von Unabänderlichkeit des Schicksals und Freiheit des menschlichen Willens die Zweifel walten."

quo fit, ut et hominum libertas quasi angustioribus terminis coerceatur et culpa aliqua ex parte minuatur vel ad incertum revocetur. Nimirum quoniam fortuna, quae cui imminet, fatis praecipitur, necesse est, et ipsa culpa a necessitate potius imponi videatur, quam a libertate hominum committi. Sic culpa in poenam vertit immeritam, neque tamen omnino desinit culpa esse, quia homines non prius fortuna mala affliguntur, quam poenam ipsi commeruerunt. Quamquam hoc, quod culpam haud raro simul poenam faciunt, non constantissime fingunt veteres, tamen fatum tragicum inde circumfunditur obscuritate quadam vel incerta luce, quae sublimitati et arcano tragoediae horrori admodum accomodata est, dummodo campus relinquatur, in quo quasi excurrere possit humanae voluntatis libertas.

Ac maxime quidem manifesta apparent fati praestituti vestigia in iis fabulis, ubi domus quaedam conflictatur malorum serie, quae iris coelestibus ob pristinum quoddam delictum immittantur[1]). Qua de re quum Hagemannus l. l. disseruerit, ut p. 2 de initio dirorum fatorum, quibus universa Pelopidarum gens vexabatur, p. 6 de Minervae ira, quam Ajacis excitavit temeritas, p. 11 — 15 de Herculis et Dejanirae errore, p. 17—20 de Oedipi culpa, p. 32 — 36 de Philoctetae calamitatis causa atque origine, satis habebimus ea adjecisse, quae nobis ad hanc quaestionem maxime idonea videntur.

Quum igitur causa principalis (*πρώταρχος ἄτη*) malorum scelerumque continua serie se excipientium posita sit in iris coelestibus, quae, prioris cujusdam delicti memores, *ἀλάστορα* stirpi liberorum immittant, ut hi occaecatis animis ipsi in perniciem ruant atque quod in fatis est, ad effectum perducant, Oedipum certe, in quo idem accidit, culpa quodammodo carere, necesse est concedamus. Et ipsum audiamus diserte et facunde innocentiam suam defendentem, quum haec confirmet: Oedip. Col. 266 sqq.

Τά γ᾽ ἔργα μου
Πεπονθότ᾽ ἐστὶ μᾶλλον ἢ δεδρακότα . . .
Καίτοι πῶς ἐγὼ κακὸς φύσιν,
Ὅστις παθὼν μὲν ἀντέδρων, ὥστ᾽ εἰ φρονῶν
Ἔπρασσον, οὐδ᾽ ἂν ὧδ᾽ ἐγιγνόμην κακός;

cf. v. 516 — 18, 542 — 45, 969.

Inscius patrem occidit, vi vim illatam defendens; inscius ma-

1) Hinc vetus labes domus Atridarum et Labdacidarum, calamitatum varietate usque ad excidium vexatorum. cf. Soph. Oed. Col. 369, 596. Antig. 593. Electr. 472 sqq.

trem incesto matrimonio secum conjungit: at non nescius erat oraculi Apollinis Delphici, quem, dubiae originis scrupulis excitatus, consuluerat, fore, ut suam matrem in matrimonium duceret et parricidio se contaminaret. Quae vox Pythia non poterat ei esse solatio: qui facta sua optime et cautissime circumspicere debebat, is, animo in iram praecipiti ad temeritatem abreptus, incautus in fati insidias ruit. Quod si cum Hagemanno aliisque viris doctis, ut Schwenckio, Leonhardo, recte observavimus, culpa Oedipi magis videtur esse premenda, quam id fecit Schneidewinus, qui, quamquam de tragoediis his commodissime disputavit, egregiam poetae diligentiam, qua diri fati severitatem lenivit, non satis perpendit[1]). Fabulae enim, quae inscribitur Oedipus rex, eruditissimus Sophoclis interpres hanc esse summam censuit: hominibus, qui diis sint odiosi (*ἐχθροδαίμοσι*), licet summa morum probitate excellant, plurimam in agendo adhibeant cautionem, maximo deinde insignes sint ingenii acumine, nihil prodesse pietatem et prudentiam, quum vel ita parum muniti sint ab erroribus et delictis, sed quo inopinatius, eo gravius divinitus affligantur. Culpam vero Oedipi si quis omnem pernegat, necesse est fateatur, in misero isto nihil nisi fati invidiosi et cavillantis cerni ludibrium: quo certe nihil minus tragicum esse potest.

Sed res longe aliter se habet. Ad violentum istud ingenium[2]) Oedipi nimia quaedam accedit sui fiducia ac vana de se persuasio: quibus rebus quasi occaecatus non sine gravi reprehensione Tiresiae[3]) illud testimonium a se rejicit neque prius vaticinum verum agnoscit, quam Jocasta idem vanum ac futile esse evincere studet.

Apparet hic tragica illa fati *εἰρωνεία*, apud Sophoclem quum aliis in fabulis, tum in Oedipi tragoediis maxime adhibita. Quae, dum videtur naturae humanae celebrare dignitatem atque sublimitatem, denudat potius ejus imbecillitatem. Nam Oedipus difficillima Sphingis solvit aenigmata: idem obscurum vitae suae aenigma solvere non potest. Diras oraculorum minas, providus patriam fugiens, ad irritum redigere conatur: hac ipsa prudentia ad effectum eas adducit. Cujus menti tam horrifica eruperat lux, is oculorum lumina sibi ipse

1) Cf. Schneidewin. introd. ad Oed. R. p. 19: „Der den Göttern verhasste Ödipus bestätigt den Volksglauben, dass Manchem trotz des besten Willens nichts gelinge, weil er den Göttern verhasst sei."

2) Cf. Oed. Col. 434, ἔζει θυμός. 438. θυμὸς ἐκδραμών.

3) Hoc loco leviter in transitu attingere placet, vss. Oed. Tyr. 404 — 407 non recte interjectos esse inter verba Oedipi et Tiresiae, sed orationem utriusque sequi debere, id quod demonstravit Enger, Philologus, herausgeg. von Leutsch, Götting. 1868; 28. Bandes 1. Heft.

cripit. Qui summâ potentiae gloriâ ab hominibus colitur divinis paene honoribus, deorum is flagrat invidia. Quem homines deinde abominantur, is, in deorum gratiam denique restitutus, mira atque expetenda morte divinitus ad sanctam quandam tollitur majestatem. Jam vero Furiae (*Ἐριννύες*) in Eumenides convertuntur. Quod quanta arte perfecerit poeta, qui senem istum, gravissimam perpessum calamitatem, proposuerit magnifica deorum gratia ornatum, jam ab Hagemanno l. l. p. 21—26 diligentissime explicatum est: sed fati lex illa, quae *εἰρωνείᾳ* continetur, magis etiam premenda erat, qua in re nostram curam collocavimus.

Haud incommode Schneidewinus videtur annotasse, et argumenti dispositione et exitu fabulae Oedipum Coloneum ad similitudinem accedere Philoctetae ejusdem poetae: utriusque tragoediae personam primam depingi inopem atque imbecillam, in exsilium deinde ejectam, tum, oraculo edito, ab adversariis vi doloque expetitam, laboribus denique gravibus exantlatis, apertâ et manifestâ deorum intercessione augeri atque decorari. Addi poterat, quod et ipsa Philoctetae fabula ad fati praefiniti necessitatem, quam supra explicavimus, revocanda est[1]), non illam quidem funestam, qualem conspicimus in Oedipo rege, sed obscuram quandam atque certe talem, ut Philocteta quoque miseriis crucietur divinitus jam antea constitutis et immissis.

Philocteta suone vitio ad Chryses aram serpentis morsu vulneratus fuerit necne, quamquam nullo loco expressis poetae verbis declaratum est, tamen non crediderim, eum prorsus insontem fuisse calamitatis suae. Quod quum statuere videam nonnullos viros doctos, in quaestione hac paululum subsistere placet. Hermannus enim: „si puniendi causa", inquit, „missam dicere viperam poeta voluisset, indicasset etiam, quid pecavisset Philoctetes." Sed et hâc tragoediâ fatum illud praefinitum et praestitutum, de quo supra diximus, contineri arbitramur. Quoniam diserte et plane causam illam afferre noluit poeta, quippe qui satis habeat, Philoctetam divino consilio eoque praestituto vexari malis istis significasse, peccatum ejus singulare quoddam idem noluit vel non potuit afferre. Verum mores Philoctetae quum tales perhibeat poeta, ut acerbitate quadam laborent, verisimile est, istos excitasse iras coelestes. Etenim animi ejus ardor ferociâ illa ac contumaciâ abundabat, quae fortium heroicae aetatis virorum, veluti Ajacis (Sophoclei), propria, corporis virium robore ni-

1) Cf. Soph. Philoct. 1407. Καὶ σοί, σαφ' ἴσθι, τοῦτ' ὀφείλεται παθεῖν, ἐκ τῶν πόνων τῶνδε εὐκλεᾶ θέσθαι βίον.

tebatur atque nimia quadam licentiâ deorum parum curiosâ. Quum igitur Neoptolemus Choro, malorum Philoctetae abundantiam dolenti, respondet (v. 169—190), calamitates istas non miras sibi videri: namque divinitus accidisse, ut antea serpentis morsu appeteretur, et nunc diis auctoribus eum in malis istis detineri; nobis quidem ille videtur significare, ob morum istam acerbitatem Philoctetam non innocentem affligi, ad quoddam quasi arbitrium fati objectum[1]).

Quamquam omnino assentior Hagemanno (p. 32—36), ad divinam providentiam (*θεῶν μελέτην*, cf. v. 191) Philoctetae miseriarum rationem referendam esse, tamen miror, virum doctum, quum nulla afferri possit tantae ejus calamitatis causa singularis, insontem fingere Philoctetam in malum illud incidisse neque censere, ad pervicaciam animi ejus, erga deos parum verecundi, miseriam revocandam esse. Neque enim decem annorum cruciatibus durum ejus pectus fractum est, neque flagrans odium in Atridas exercitumque conceptum, ad patientiam et majorem animi lenitatem mitigatum, neque nimia ista animi asperitas pietate in deos ac moderatione temperata est. Immo acerbis facetiis impiisque conviciis deos irridet: „prope delectantur, inquit, coelestes versutissima quaeque (Ulixem) et audacissima (Thersitem) ex Orco revocando, justos ac probos viros deprimendo. Quo haec loco censenda sunt aut quo nomine laudanda, quum divina celebraturus deos ipso malos inveniam?" cf. vss. 446—52.

Arcum Neoptolemo tradens, ut invidiam (divinam) veneretur, monet (v. 776): *Τὸν φθόνον πρόσκυσον.* En habemus hoc loco apud ipsum Sophoclem divinae invidiae exemplum! Neque enim alio modo crediderim locum interpretandum esse, quam ut concedamus, Philoctetae hanc esse sententiam: „Numinis invidiosi, fac, implores clementiam, ut avertas a te iras coelestes, quibus factum est, ut, qui arcum hunc tenuerunt (Philocteta et Hercules), gravibus malis afflicti sint; etenim excelsâ fortunâ, quae tibi contigit, quum arcum huncce teneas, excitatur divina invidia." Quod quum eloquatur Philocteta, idem fere sentire videtur, quod apud Herodotum obvium erat: *τὸ θεῖον φθονερὸν καὶ ταραχῶδες.* Hoc igitur habebimus pro explorato, vel Sophocleo saeculo divinae invidiae memoriam non prorsus abolitam fuisse. Sed inde effici cogique non potest, Sophoclem, qui Philoctetam fingat istas voces jacientem, idem habuisse persuasum. Jam ex Aeschyli tragoediis memorandi

1) Cf. Philoct. v. 1100. 1310. Σὺ γὰρ νοσεῖς τόδ' ἄλγος ἐκ θείας Τύχης.

esse videntur Pers. vss. 740—51 et Agam. vss. 750—63, ubi Chorus impugnat vetus illud dictum (τὸν παλαίφατον λόγον), e prospera fortuna immensam oriri miseriam: immo in proborum domibus ait felicitatem quasi hereditati tradi. Apud Sophoclem quoque l. c. veteris dicti (παλαιφάτου λόγου) de invidia deorum mentionem injectam, non poetae cogitationem enunciatam esse, vero proximum esse nobis quidem videtur, praesertim quum reputemus, quantum adhaereat Sophocli Homericae et dictionis et morum descriptionis[1]).

Quid autem poetae ipsi fuerit persuasum, ut declaremus, satis habebimus pro testimonio attulisse Ajacis vss. 118—183. Facit enim deam ipsam haec fere dicentem: „Vides, Ulixe, magnam deorum vim manifestam in Ajace; quo viro nemo facile et manu promtior et consiliis prudentior erat. Cui Ulixes: doleo equidem ejus miseriam; nos, quot vivimus, mortales quasi simulacra atque umbrarum instar habeo. Tum Minerva: Quod quum probe animadvertas, fac caveas, ne audacius contra deos loquaris neve magnos tibi sumas spiritus, licet virium robore divitiisque alios superes. Etenim dies affligit erigitque, quaecunque hominum sunt: probos modestosque dii diligunt, malos oderunt“. Quibus cum versibus optime concinunt Ajac. vss. 759—761:

Τὰ γὰρ περισσὰ κἀνόνητα σώματα
Πίπτειν βαρείαις πρὸς θεῶν δυςπραξίαις,
Ἔφασχ᾽ ὁ μάντις.

Sed contumaciae isti ac superbiae, a nimia sui juris fiducia ductae, per quam labuntur Ajax et Philocteta, sine dubio suberat generosa quaedam animi ipsorum indoles. Nulla re profecto fati consilia circumscribuntur, quominus rata sint: sed ea ratio, qua ad effectum adducantur, quodammodo mitigari potest, ita ut viri illi fortes, quamquam fato obluctantur, non prorsus percellantur, sed fructum quendam percipiant suae virtutis ac sui juris. Namque Philocteta, ab Hercule, venerando armorum socio, quem dii maxime idoneum miserunt suorum consiliorum fatique interpretem, admonitus atque edoctus, pietatem in deos potiorem habendam esse quavis humana virtute, e miseriis ad salutem ac gloriam emergit. Ajax autem, gravi deorum supplicio coercitus, postquam voluntariae mortis piaculo insolentiae poenas exsolvit, ob illustrem virtutem sepulturae

1) Polemo Platonicus Sophoclem vocavit tragicum Homerum, Homerum epicum Sophoclem, cf. Diog. Laert. 4, 20. Suidas v. Πολεμών. Idem contendit: Σ. τὸ πᾶν μὲν οὖν Ὁμηρικῶς φράζει. Librum M. Lechneri, de Sophocle poëta Ομηρικωτάτῳ adire non potui.

honore decoratur. Sic apud Sophoclem sui cuique mores fingunt fortunam: ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων. Homines quum suo se agere arbitrio arbitrentur, re vera tamen rebus humanis consulit mens divina, quippe quae affligat ea, quae nimia sunt diisque invisa, erigat atque celebret omnia praeclara. Hinc apparet quanta cum clementia ac providentia victoriam suam exerceat divina Justitia.

Jam vero reliquum est, ut tamquam disjecta illa nostrae de fato quaestionis membra colligamus atque, ut ita dicam, ad unitatis rationem revocemus. Spectant autem, quae efficere studebamus, ad haec ejus rei summa capita:

I. Religiones Graecorum non sunt unice ac proprie mythicae. Duobus enim principiis atque elementis res eorum divinae continebantur: religio, quae proprie vocatur, cujus vestigia quaedam omnium hominum ac populorum mentibus inhaerent, numinis divini atque arcani opinionem et suspicionem in iis excitavit; ingenium illud poeticum, Graecis imprimis peculiare, religionem insitam innatamque variarum fabularum involucro texit atque multorum deorum cultum protulit, qui diversa unius supremi numinis officia manifesta reddunt eique subjecti sunt pariter atque magistratus imperio regis.

II. Inde sequitur, ut religio et historia fabularis Graecorum diligentius, quam fieri solet, a viris doctis discernenda atque sejungenda sit. Quod si comprobetur, persuasum habemus, multa, quae apud veteres scriptores et poetas de rebus divinis inter se pugnare videantur, facilius explicari posse.

III. Fabulae (μῦθοι) cum religione Graecorum commixtae verae numinis divini notioni damnum et detrimentum intulisse putandae sunt eoque magis, quo omnia, quae ad res divinas pertinent, augustiora et sublimiora sunt rebus sensuum experientiae subjectis.

IV. Graeci quoniam, rerum sensibus subjectarum vi acrius moti iidemque ingenio poetico abunde aucti et ornati, naturae vires habebant deos quos humana specie atque imbecillitat quadam indutos fingebant fabulae (μῦθοι), necesse erat, praeter supra deos vim quandam statuerent: Μοῖραν, quae principio quidem non honestatis, sed invictae necessitatis lege omnia cogeret et coerceret.

V. Fati notio, qualis apparet apud Homerum, a divinatione quadam, penitus in hominum mentibus infixa, profecta est stabilemque significat ac sempiternam causarum seriem, qua naturae leges continentur et cui dii isti fabulares obnoxii erant.

VI. Quod apud Homerum deorum consilia fato repugnare videntur sive *Μοῖρα* a Jove ceterisque diis pendere sive nonnihil praeter fatum evenisse vel eventurum fuisse, nisi deus in tempore fato opitulatus esset, aliaque sibi repugnantia quod nobis obvia sunt: hoc explicandum atque repetendum est e fabularum commentis, quae impedimento erant religionis integritati ac res divinas Graecorum miscebant et turbabant, quo factum est, ut deorum fatique notio non solum apud Homerum, sed etiam apud posterioris aevi scriptores non satis dilucida et distincta sit et alias *Μοίρᾳ*, alias Jovi summa omnium rerum potestas tribuatur.

VII. Fatum Graecorum, quum numen illud supremum significaret, quo rerum naturae leges constantes continerentur, potestatem legis habuit nascendi moriendique, omnium denique rerum, quae, quoniam conspicuae sunt absoluta quadam necessitate, non ab hominum arbitrio ac voluntate proficiscuntur.

VIII. Rigidae istius necessitatis opinio, quae adhaeret fato Homerico, non semper praevaluisse videtur: immo vero tristitia atque severitas fati mitigabatur nonnunquam cogitationibus laetioribus solatiique plenis. Quod ut sumamus, suadet loci Homerici (Il. XXIV, 49) auctoritas, qui lene quiddam atque beneficum de fato sonare videtur, quippe quod calamitates sublevet hominumque animos luctu afflictos erigat.

IX. Quum numen illud, quo supremi rerum ordinis ratio continebatur, quasi arcanis tenebris circumfusum in hominum mentibus lateret, fabulae (*μῦθοι*) ei horrificum quiddam atque insidiosum facile affingebant. Ad fabularum enim confictiones referenda esse nobis videtur fati insidiosi atque subdoli notio, cujus indicia et vestigia non solum apud Homerum, sed etiam apud poetas tragicos apparent.

X. Quod fatum Graecorum et ipsum, pariter atque dii, quasi personae specie induebatur, ejus rei causa inde repetenda est, quod, poetico ducti ingenio, notiones rerum a materia sejunctarum oculis subjiciebant atque fabularum involucris tegebant. Hinc *Μοῖρα* et *Αἶσα* profectae sunt deae et illa numina, quae iis secundum fabulas attribuebantur adjutrices et ministrae: *Κῆρες*, deae mortis, et *Ἐρινύες*, deae custodes primum legitimi constantisque rerum naturae ordinis, deinde vindices legis perpetuae, qua jus fasque continetur, postremo deae hominibus infestae, quae vel innocentium animos occaecarent atque in fraudem damnumque adducerent; et *Ἄτη*, dea mentis occaecatae atque furibundae, malorum temeritate excitatorum creatrix. Ex eodem fonte manavit triplex illud *Μοίρας* ipsius simulacrum, quod tribus Parcis, vitae fila ducentibus, et deabus, Justitiae, Modestiae Pacisque vices obeuntibus, explicatur et revelatur.

XI. A fabularum confictionibus distinguenda atque ad veram, hominum naturae insitam religionem ac verecundiam referenda sunt fati illa nomina, quibus designatur summa omnium rerum potestas et divina providentia, rebus humanis juste et clementer prospiciens, ut *θεός* vel *δαίμων*. Cf. Hom. Od. XIV, 444:

— — θεὸς δὲ τὸ μὲν δώσει τὸ δ' ἐάσει,
Ὅττί κεν ᾧ θυμῷ ἐθέλῃ· δύναται γὰρ ἅπαντα.

XII. Herodoto quod erat persuasum de fato, quod nemo effugere posset, eoque invidioso (*τὸ θεῖον φθονερὸν καὶ ταραχῶδες*) et irato: e duplici fonte haustum nobis videtur: e rerum gestarum historia is percepit, quo magnificentior atque eminentior esset rerum humanarum status, eo majus ei intendi periculum a numine divino, quod, dum certos omnium rerum terminos custodiret, fortunae vicissitudines aequa lance pensitaret; e fabularum memoria deinde repetiit suspicionem deorum ob malignitatem alienis incrementis inimicorum.

XIII. Pindarum, Pythagoreorum ac mysteriorum praeceptis mirifice adjutum, animo informasse praecipuam et propriam cogitationem numinis supremi, quod e summae justitiae et aequabilitatis lege suum cuique tribuat et par pari referat (*Νέμεσις*), admodum probabile est.

XIV. Aristoteles nullam fati mentionem fecisse videtur, quoniam ne ipse quidem satis perspexit res ad deorum rationem historiamque fabularem pertinentes.

XV. Quod tragoediis Graecorum effingitur certamen libertatis et necessitatis, eo spectat, ut, dum utrique jus suum tribuatur, clarius eniteat aeterna vis et lex honestatis, quae tragicorum fato continetur.

XVI. Quum tragoediis Graecorum imago quaedam exprimatur summae divinae clementiae, sapientiae, justitiae, in hominum fatis conspicuae, non omni culpa caret is, qui divinitus malis affligitur.

XVII. Ubi dii fabulares poetis tragicis non sufficere videntur ad officia summae divinae justitiae ac sapientiae exsequenda, eas partes suscipit fatum, ut *κάθαρσις* illa tragica perficiatur.

XVIII. Apud Aeschylum quum Jovem ubique fere summam rerum potestatem sapientissimis consiliis suis sustinere videamus, sed eundem in Prometheo vincto describi molestum tyrannum fato longe inferiorem, hoc inde profectum arbitramur, quod poeta, quum non

acquiescere potuerit in iis diis, qui fabularum memoria atque auctoritate in vulgus celebrabantur, Jovem istum mythicum irrisisse videtur, ut majorem vero numini divino, sive Ἀδραστείᾳ sive Jovi, dignitatem atque majestatem conciliaret.

XIX. Sophocles hanc maxime proponit fati legem, suos cuique mores fortunam fingere: ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων.

XX. Quod apud Sophoclem humanae libertati datur campus, in quo latius vagari possit, ea re non imminuitur necessitas divina, quippe quae omnia eo dirigat, ut quae in libertatis studio nimia sunt, castigentur, majestas vero et sapientia et justitia numinis divini ampla ornetur victoria cum juris humani quadam reverentia. Hac enim re conspicua fit Δίκη Sophoclea.

XXI. Imprimis notanda est fati Sophoclei εἰρωνεία, quae, quamvis homines nulla necessitate astricti esse videantur atque profecto suis quisque moribus suam fortunam fingant, tantum abest, ut hominum sublimitatem augeat, ut eorum fragilitatem et inopiam confirmet; quo fit, ut numen divinum seu „ex omni aeternitate fluens veritas“ clariore etiam luce splendeat.

Mosquae;
anno MDCCCLXIX.